

Heerjansdam

Hendrik Ido Ambacht

Zwijndrecht

Swindregt Were

Uitgave van
Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht en Historische Vereniging Zwijndrecht
Jaargang 38, nr. 2, 1 november 2024

Rioolwerkzaamheden in de Emmastraat in de jaren dertig van de vorige eeuw. Collectie Kees Popijus

Pas opgeleverde woningwetwoningen aan de Burgemeester de Bruïnelaan in het begin van de jaren twintig. Collectie Kees Popijus

Inhoud

Van de redactie	3
Gedonder en gedoe <i>Het ontstaan van het Julianadorp</i> - Maurice de Jongh	4
Waalnes: een nes in de Waal - Riny Benschop	22
Wateroverlast in de Ambachtse polder, 1867 - 1880 - Riny Benschop	28
Colofon	38

Van de redactie

U heeft de nieuwste editie van Swindregt Were in uw handen. In dit blad staat de geschiedenis van de Zwijndrechtse Waard centraal. Al sinds het begin van de jaren tachtig geven het Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht en de Historische Vereniging Zwijndrecht dit blad samen uit. Sindsdien is deze niet meer weg te denken. Ook in deze editie is er dan ook weer aandacht voor hele verschillende onderwerpen.

In het eerste artikel staat nogmaals het Julianadorp in Zwijndrecht centraal. Nam Maurice de Jongh u vorige keer mee naar het badhuis en de muziektent op het Oranjeplein, nu gaat hij dieper in op de totstandkoming van de wijk én kijkt hij naar de vele veranderingen die er in dit deel van Zwijndrecht in honderd jaar tijd hebben plaatsgevonden. Het is een boeiend verhaal geworden vol problematieken, intriges maar ook historische mijlpalen!

In het volgende artikel schrijft Riny Benschop over de geschiedenis van de 'Waalnes'. Over dit onderwerp is op dit moment ook een tentoonstelling te zien in Den Brommert. Het is wellicht één van de oudst bewoonde gebieden in de Zwijndrechtse Waard. Zo heeft ook de boerderij die op dit terrein staat een Middeleeuwse oorsprong en de bewoners van die hoeve gaven ook hun naam aan Hendrik-Ido-Ambacht.

Het blad wordt afgesloten met een verhaal over de waterhuishouding in Hendrik-Ido-Ambacht. In de tweede helft van de negentiende eeuw liet deze te wensen over en dit leidde uiteindelijk tot de totstandkoming van een stoomgemaal.

Wij wensen u veel leesplezier!

De redactie

Voorzijde omslag:
Een blik in de Julianastraat met voor de particuliere burgerwoningen en daarachter de sociale woningbouw halverwege de jaren twintig. Collectie Kees Popijus

Gedonder en gedoe

Het ontstaan van het Julianadorp

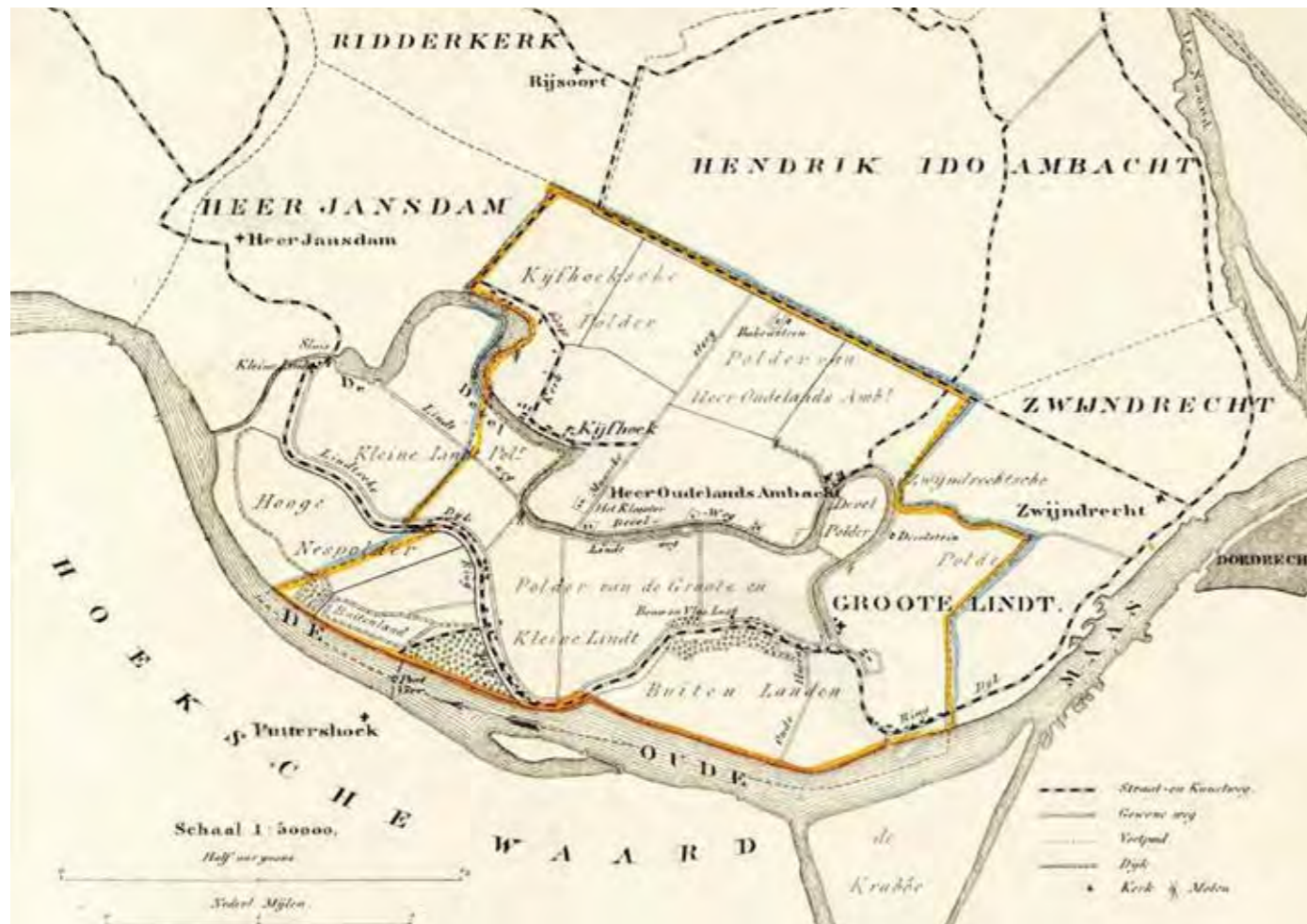
Anderhalf jaar geleden werd de Historische Vereniging Zwijndrecht benaderd door de Gemeente Zwijndrecht over het Julianadorp. Een projectontwikkelaar had namelijk de opdracht gekregen een plan te maken om de bestrating en riolering in de wijk te vernieuwen. Het speerpunt was niet alleen om rekening te houden met de toekomst, denk maar aan het opvangen en verwerken van grote hoeveelheden regenwater, maar ook een knipoog te geven aan het verleden. Eerder was dit al op de Burgemeester de Bruinelaan gebeurd, met als resultaat bijvoorbeeld de 'ouderwetse' lantaarnpalen. Zodoende kwamen de verantwoordelijken bij ons terecht. De concrete vraag was: hebben wij kaarten en ander beeldmateriaal van en informatie over de wijk? Met behulp van de kaarten zouden de planmakers kunnen inschatten waar ooit de sloten en andere afwateringskanalen gelegen hadden en daar konden zij wellicht iets mee doen. Vanzelfsprekend wilde de Historische Vereniging hier aan mee werken. In de volgende weken werd uitgebreid verslag gedaan van de historische ontwikkeling van de woonwijk, maar ook van de tijden daarvoor toen de kolen, aardappelen en andere groenten en fruit hier nog groeiden. Het gevonden materiaal werd ook de basis voor een aantal artikelen over deze wijk. In deze editie gaan we dieper in op de totstandkoming van de wijk. Dit ging namelijk niet zonder slag of stoot.

Een stukje voorgeschiedenis

Aan het einde van de negentiende eeuw timmerden de beleidsmakers van de gemeente Zwijndrecht flink aan de weg. Nadat dertig jaar eerder (1855) de gemeente Meerdervoort aan Zwijndrecht was toegevoegd, volgde in 1881 ook de gemeente

Groote Lindt, bestaande uit de voormalige ambachten Groote Lindt, Kijfhoek en Heer Oudelands Ambacht. De oppervlakte van de gemeente was daarmee flink toegenomen, terwijl ook het aantal inwoners mede daardoor snel groeide.

Een kaart van een deel van de Zwijndrechtse Waard waarbij de grenzen van de gemeente Groote Lindt oranje zijn gekleurd. Duidelijk te zien is dat de gemeente Zwijndrecht in 1881 door de samenvoeging in oppervlakte verdriedubbelde. Collectie RAD

In laatstgenoemd jaartal woonden er 3382 inwoners. Dertig jaar later was dit aantal meer dan verdubbeld naar 7220 inwoners. In diezelfde periode nam het huizenbestand slechts mondjesmaat toe. Het gevolg was dan ook dat bestaande woningen overvol raakten. Huizen werden slecht onderhouden met 'verkrotting' als gevolg. Al in 1894 trok het bestuur van de *Vereeniging van Nederlandsche Patroons „Boaz”* aan de bel met een ingezonden brief aan de Nederlandse kranten. Deze vereniging had als standplaats Amsterdam, maar kende ook steunpunten in andere steden, waaronder Dordrecht. Eén van de bestuursleden, de heer A. van Namen Hz, was uit Zwijndrecht afkomstig. Dat is niet zo gek. Waar deze vereniging voor streed, vormde zeker in onze gemeente een groot probleem. Het beoogde doel van de vereniging was namelijk om situatie van de arbeidersklassen, ofwel de werkenden stand te verbeteren. Onder meer zagen zij dat *zoovele arbeidersgezinnen, gevestigd zijn in woningen, waarvan gezegd moet worden dat ze zelfs aan de eerste en meest onmisbare vereischten van een eenvoudige maar voldoende behuizing niet beantwoorden; woningen die niet anders dan door de onbewoonbaarverklaring van Gemeentewege aan hare tegenwoordige bestemming kunnen worden onttrokken*, aldus het *Christelijk Nieuwsblad* op 9 juni 1894. Volgens „Boaz” moesten de woonkrotten verdwijnen, er wetgeving komen voor de bouw van nieuwe huizen en bovenal nieuwe huizen worden gebouwd. De vereniging stond hierin niet alleen. In 1897 kwamen een aantal van dit soort verenigingen samen met politieke partijen tijdens het *Congres voor Openbare gezondheidsregelingen*. Hierin werden een aantal belangrijke stappen gezet onder andere wat betreft de 'volkshuisvesting', een term die in die periode ook ontstond. De eerste woningwet uit 1901 was hiervan een direct gevolg.

De Onderdijkserijweg in de buurt van het latere Julianadorp in de eerste decennia van de vorige eeuw. Het geeft een goed beeld van het huizenbestand in Zwijndrecht in die tijd. Collectie Kees Popijus

Het bekendste voorbeeld van krotwoningen in Zwijndrecht waren de 'Franse Huizen' op de Ringdijk nabij de glashut en Oostkeetshaven. Collectie HVZ

Krot of niet?

Eén van de belangrijkste bepalingen uit de woningwet van 1901 had betrekking op de mogelijkheid voor gemeenten om huizen onbewoonbaar te laten verklaren en tot onteigening over te gaan. Voor veel eigenaren, die deze huizen, schuren en andere opstellen vaak aan derden verhuurden als woning, was dit besluit een doorn in het oog. Voor hen was de verhuur een serieuze inkomstenbron. De nieuwe woningwet zorgde ervoor dat dit soort praktijken werden teruggedrongen. Nu zouden we het 'huisjesmelkerij' noemen. Toch was het ook vaak een spel tussen verschillende partijen. Meestal werd dit over de rug van de huurders gespeeld, zoals blijkt uit de volgende situatie. Op 25 april 1908 maakte *Het Vaderland* de lezer attent op het feit dat *de Raad der gemeente Zwijndrecht binnen 3 maanden na dagteekening van haar advies dd. 8 oktober 1907 no. 66 tot onbewoonbaarverklaring van de woningen gemeente Zwijndrecht, Wijk A no. 66, b,c,d e en wijk B no. 157a, daaraan geen gevolg heeft gegeven*. Dit advies was destijds gegeven door de Gezondheidscommissie te Barendrecht die een groot gedeelte van IJsselmonde behandelde. Blijkbaar had de gemeente Zwijndrecht het advies in de wind geslagen, waardoor de Gezondheidscommissie zich genooddaakt voelde om bij de Gedeputeerde Staten aan te kloppen. De rapporteur, de heer J. Limburg, zou de zaak komende week onderzoeken. Binnen vier dagen kwam hij met zijn verdict dat opnieuw in *Het Vaderland* werd gepubliceerd. Uit het gesprek met de eigenaar bleek dat deze erkende dat de bewuste gebouwen op de percelen niet geschikt waren voor de bewoning van mensen. Nadat hij daarop attent was gemaakt, had hij direct besloten om de bouwwerken niet meer als woningen te verhuren, maar als werkplaatsen. Op basis daarvan verzocht hij om de onbewoonbaarverklaringen in te trekken. Op 12 mei werd in de *Dordrechtsche Courant* de zaak verder aangehaald. Gedeputeerde Staten liet daarin weten dat zij tot het besluit was gekomen de woningen alsnog onbewoonbaar te verklaren: *Zij hebben daarbij o.a. overwogen, dat de eigenaar van vier woningen heeft erkend, dat die woningen ongeschikt zijn ter bewoning en niet – vanwege de nabijheid der gasfabriek - door het aanbrengen van verbeteringen in bewoonbaren staat te brengen zijn; dat geheel en al de toestand bestaat dat [...] tot onbewoonbaarverklaring moet leiden*. Waar Burgemeester en Wethouders wilden wachten tot na 1 juli om te zien welke maatregelen de eigenaar had genomen, waren de Gedeputeerde Staten dus onverbiddelijk. Binnen drie maanden moesten de woningen ontruimd zijn.

Eén van de punten waarin de nieuwe woningwet duidelijkheid verschaftte, was wie er nu precies de verantwoordelijkheid had voor de bouw van de nieuwe woningen. Dat was nu namelijk niemand. Het waren vaak grote bedrijven geweest die grootschalige bouwprojecten hadden gestimuleerd, maar zij deden dit meestal niet vanuit de belangen van de arbeiders. Vanaf 1870 bestonden er al woningbouwverenigingen, bestaande uit burgers uit de hogere klassen, die zich wel bekommerden om de woonomstandigheden van de arbeidersklasse, maar zij konden onmogelijk voldoen aan de enorme vraag naar huizen. Zij waren gewoonweg niet kapitaalkrchtig genoeg om honderden woningen te bouwen. Dat de overheid nu haar verantwoordelijkheid moest nemen, was dus noodzakelijk. In de praktijk werd woningbouw een zorg van de gemeenten. Echter, in de wet werd vastgelegd dat daarbij het particulier initiatief moest worden gestimuleerd. De gemeenten kregen een controlerende taak, zodat nieuwe plannen zouden voldoen aan de standaarden van die tijd. Denk aan het wooncomfort en voorzieningen zoals de aansluiting op de waterleiding en de riolering. Pas als de gemeente akkoord had gegeven, mochten initiatieven gebruik maken van landelijke subsidies. Vanaf deze tijd werden dan ook nieuwe projecten in Zwijndrecht uitgewerkt. De initiatiefnemers waren nu ook lokale aannemers die de woningen na oplevering doorverkochten of verhuurden. Onder meer betreft dit de Nieuwe Huizen aan de Rotterdamseweg, gebouwd door aannemer Van der Net. Daarnaast bleven bedrijven belangrijke opdrachtgevers. Denk aan de huizen aan de Guanostraten, de Huttershuizen op de Ringdijk en de Wulfse huizen op de Onderdijkserijweg. Laatstgenoemde huizen, bestaande uit 24 boven- en benedenwoningen, werden in 1905 gebouwd in opdracht van zaadhandelaar Wulfse. Hiervoor werden na de oplevering zelfs de nodige complimenten uitgedeeld zoals blijkt uit een bericht in de *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, verschenen op 5 mei 1906: *een dank aan het Gemeentebestuur van Zwijndrecht voor de wijze waarop het den treurigen toestand aan den Benedendijk heeft opgelost*, aldus de regionale Gezondheidscommissie in het jaarverslag dat in deze krant werd gepubliceerd. Toch bleken deze lokale initiatieven niet genoeg om de woningnood in Zwijndrecht op te lossen. De verkrotting bleef een probleem, terwijl ook het aantal nieuw opgeleverde woningen niet opwoog tegen het aantal woningzoekenden. Gelukkig leek het tij te keren.

De Nieuwe Huizen werden gebouwd in opdracht van de aannemer Van der Net in 1908. Collectie HVZ

De Huttershuizen werden in 1904 gebouwd ter vervanging van de 'Franse Huizen'. Het waren duplexwoningen gebouwd in opdracht van de N.V. Bottleworks. Collectie Kees Popijus

De Wulfse Huizen (links) werden omstreeks 1905 gebouwd aan de Onderdijkserijweg in opdracht van zaadhandelaar Wulfse. Collectie HVZ

Een kaart van Zwijndrecht uit 1910. Duidelijk te zien is dat woningbouw zich voornamelijk op de Ringdijk en de Onderdijkserijweg concentreerden. Ook langs de Molensteeg (later Lindelaan) en Rotterdamse- of Langeweg waren woningen. Omcirkeld is de plek waar later het Julianadorp zou komen. Collectie HVZ

Drie Woningbouwverenigingen

In het tweede decennium van de twintigste eeuw werden binnen anderhalf jaar drie woningbouwverenigingen in Zwijndrecht opgericht. De eerste, de Woningbouwvereniging der Christelijk Nationale Werkmansbond Afdeeling Zwijndrecht (C.N.W.B) kreeg op 24 mei 1912 het bestaansrecht. Een half jaar later werd ook een tweede vereniging opgericht, de Bouwvereniging Zwijndrecht (B.V.Z.), met als officiële startdatum 19 augustus 1912. Een derde woningbouwvereniging, de Naamloze Vennootschap: Maatschappij tot verbetering van volkshuisvesting te Zwijndrecht (N.V.), kwam op 4 juni 1913 tot stand. Hoewel de drie woningbouwverenigingen hetzelfde doel nastreefden, hadden zij een totaal andere politieke en/of kerkelijke achtergrond. Zo had de C.N.W.B. een Nederlands-hervormde signatuur, de B.V.Z. een protestantse achtergrond en achter de N.V. zaten voornamelijk socialisten. Ook veel leden uit het Zwijndrechtse gemeentebestuur en enkele grote industriëlen en belangrijke tuinders waren verdeeld over deze woningbouwverenigingen. Op die manier was een groot deel van de maatschappij vertegenwoordigd. Een belangrijke stimulans voor de totstandkoming van de drie verenigingen was de komst van de Van den Bergh zeepfabriek uit Oss in 1912. Binnen twee jaar volgde ook de zeepfabriek van Jurgens. Daarmee kreeg de gemeente ineens een industrieel karakter. Er zouden honderden arbeiders nodig zijn om in deze fabrieken te werken. Dit betekende ook dat er honderden woningen gebouwd moesten worden. De komst van deze fabrieken en de oprichting van de woningbouwverenigingen mogen dan ook niet los van elkaar gezien worden.

Schoorsteenreservoir van Van den Bergh's Vereenigde Zeepfabrieken, 1924. Collectie RAD

De fabrieken van Jurgens (rechter schoorsteen) en Van den Bergh die in 1912 en 1913 de Zwijndrechtse uiterwaarden betrokken, waren kapitaalkrchtig genoeg om grootschalige woningbouw te stimuleren. Zij trokken dan ook gezamenlijk op met de christelijke woningbouwverenigingen. Hun eerste project: de Da Costastraat, hier rond 1915. Collectie HVZ

De fabriek van Van Den Bergh aan de Lindtsedijk in Zwijndrecht, 1918. Collectie Dordts Regionaal Archief

De eerste uitbreidingen

Men ging dan ook voortvarend van start. Nog in 1912 kregen de B.V.Z. en C.N.W.B. toestemming van de gemeente Zwijndrecht om samen 84 arbeiderswoningen in de Da Costastraat bouwen. Twee jaar later werden de laatste woningen opgeleverd en daarmee was de eerste grote uitbreiding van Zwijndrecht een feit. Nauwelijks drie jaar later werd alweer begonnen aan een nieuw bouwproject: 246 woningen in Meerdervoort. Een belangrijke drijfveer achter dit project waren de directeurs van de Jurgensfabriek, die er 175.000 gulden uit de eigen kas in staken. Daar stond tegenover dat werknemers van deze fabriek voorrang kregen om in deze huizen te mogen wonen. De gemeente Zwijndrecht deed er zelfs een stapje bovenop door te bepalen dat alleen inwoners van Zwijndrecht zich in de nieuw te bouwen woningen mochten vestigen. Dit besluit werd in verschillende kranten afkeurend 'woningpolitiek' genoemd. Dit soort overheidsbesluiten zorgden er namelijk voor dat de woningbouwverenigingen eerder fungeerden als een marionet dan als onafhankelijke instelling, aldus *Het Vaderland* op 21 augustus 1920. Desalniettemin werden de woningen volgens

deze voorwaarden gebouwd. De B.V.Z. kreeg de opdracht de woningen te realiseren en te exploiteren. Drie jaar later waren alle woningen gereed. Zwijndrecht was een tweede nieuwe woonwijk rijker.

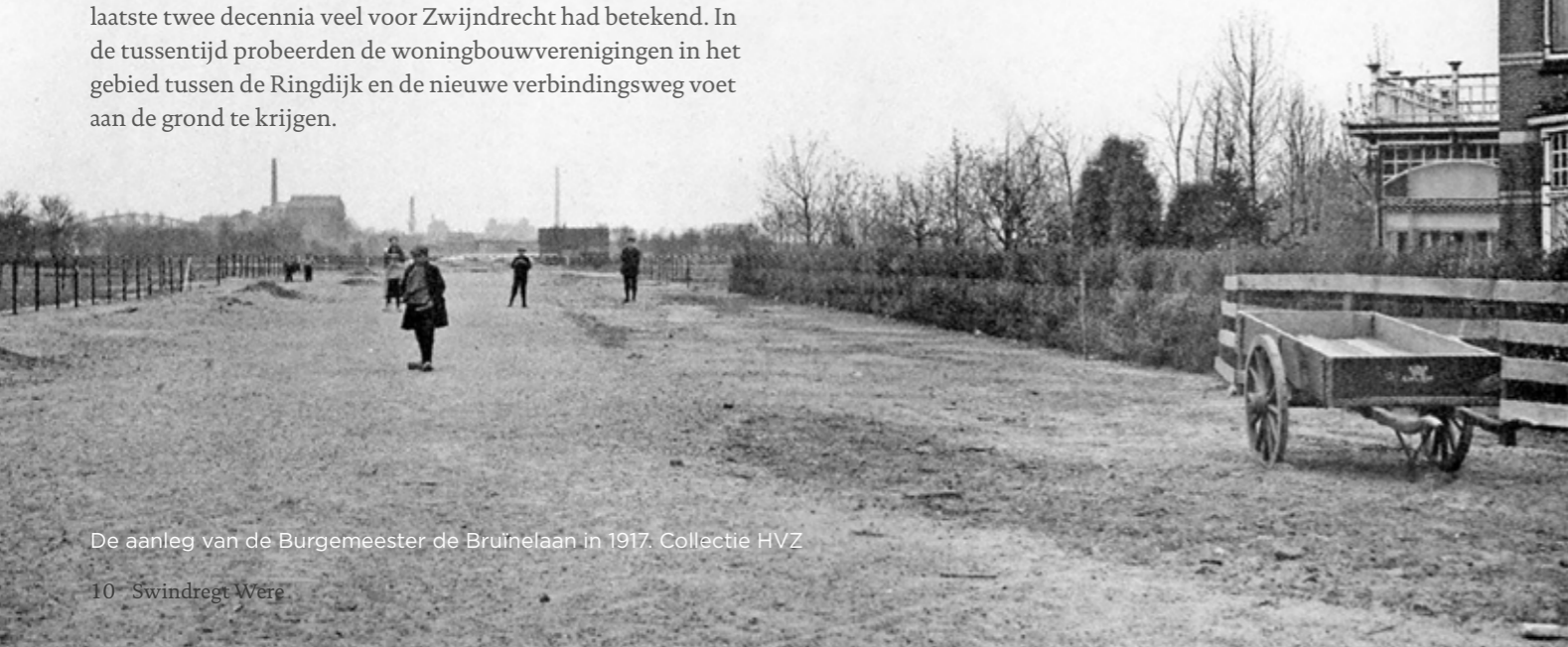
Een van de topstukken van de Historische Vereniging Zwijndrecht is een wandplaat van de Jurgensfabriek vanuit vogelperspectief rond 1920. Op de achtergrond zien we het door de Jurgens en de B.V.Z. gebouwde tuindorp Meerdervoort. Het is duidelijk dat de eigenaren met deze plaat wilden laten zien zich ook verantwoordelijk te voelen voor haar werknemers. Collectie HVZ

De andere kant van het spoor

Ook aan de andere kant van het spoor veranderde het karakter van Zwijndrecht. In 1895 had het gemeentebestuur van Zwijndrecht ervoor gekozen om het station vanuit de Pieterman te verplaatsen naar een locatie dichtbij de Ringdijk en de spoorbrug naar Dordrecht. Dit was een gouden zet gebleken, want het station werd nu veel meer bij Zwijndrecht betrokken. Toch was er slechts één rechtstreekse verbinding van de Lange- of Rotterdamseweg met dit nieuwe station, namelijk de Ringdijk. Deze weg stond bol van de activiteiten vanwege de huizen, winkels en andere bedrijvigheden die hierlangs plaatsvonden. Het gemeentebestuur wilde dan ook een nieuwe weg aanleggen naar het station om de Ringdijk te ontzien. Hoewel er al geruime tijd over deze 450 meter lange verbindingsweg gesproken werd - de eerste tekeningen dateren uit 1911 - was deze pas in 1917 gereed. Hij kreeg de naam 'Burgemeester de Bruinelaan', naar de burgervader die de laatste twee decennia veel voor Zwijndrecht had betekend. In de tussentijd probeerden de woningbouwverenigingen in het gebied tussen de Ringdijk en de nieuwe verbindingsweg voet aan de grond te krijgen.

Een plantekening van de uitbreidingsweg uit 1911. Collectie HVZ

De aanleg van de Burgemeester de Bruinelaan in 1917. Collectie HVZ

Julianastraat

In januari 1914 diende de N.V. een plan in bij de gemeente Zwijndrecht voor de bouw van 40 duplexwoningen aan de Julianastraat. Het is niet vreemd dat er juist voor deze straat gekozen werd. Slechts een paar jaar eerder had men haaks

op de Onderdijkserijweg een straat aangelegd waar enige 'burgerwoningen' langs waren gebouwd. Onder meer bouwde de Zwijndrechtse aannemer Bergijk hier diverse statige huizen, die hij waarschijnlijk verhuurde en later verkocht.

De Julianastraat gezien vanaf de Onderdijkserijweg in de jaren dertig. Dit 'voorste' deel bestond voornamelijk uit 'burgerwoningen' die gebouwd waren tussen 1910 en 1915. Collectie RAD

De veertig dubbele woningen van de N.V. moesten direct achter de particuliere verrijzen. Toch bleek de gemeente Zwijndrecht allerm minst positief gestemd. Zo had zij voor de bouw van de 80 woningen aan de Da Costastraat enkele jaren eerder nauw samengewerkt met de twee andere woningbouwverenigingen alvorens mee te werken aan het verkrijgen van de financiering van het Rijk. In dit geval was de gemeente alleen nodig voor de financiering en was zij op geen enkele manier bij de planvorming betrokken geweest. Daar waren Burgemeester en Wethouders duidelijk niet over te spreken. Met een aantal dubieuze argumenten wezen zij de gehele onderneming dan ook af. De bouwplannen waren door de gemeentearchitect bekeken en die keurde ze af. Diezelfde architect was ook de huisarchitect van de B.V.Z., dus het moge duidelijk zijn dat hier dubbele belangen speelden: deze man was niet onbevooroordeeld. Het meest bijzondere (en

stuitende!) argument was dat het gemeentebestuur zich ineens tegen duplexwoningen uitsprak omdat zij meende dat iedere inwoner van Zwijndrecht recht had op een tuin. Al eerder maakten wij melding van de Huttershuizen en de Wulfse huizen: twee grote nieuwbouwprojecten die tien jaar eerder waren gebouwd en veel lof hadden ontvangen én geheel uit duplexwoningen bestonden! Op die plek konden boven- en benedenwoningen dus wel, maar driehonderd meter verderop blijkbaar niet. Natuurlijk werd ook het slechte moment als argument aangevoerd. Immers, de Eerste Wereldoorlog was net uitgebroken en dus moest men verantwoord, zuinig en afwachtend te werk gaan. Het feit dat er net in de Da Costastraat tientallen woningen waren gebouwd, hielp ook niet mee. Ondanks een fel protest van de woningbouwvereniging gingen de plannen dus niet door. Voorlopig bleef het tuinland onaangeroerd.

Nieuwe plannen in de Julianastraat

In het najaar van 1917 waagde men een nieuwe poging voor de bouw van een aantal woningen tussen de Burgemeester de Bruinelaan en de Onderdijkserijweg. De C.N.W.B. diende bij de gemeente de aanvraag in voor een voorschot voor de bouw van 78 woningen aan de Julianastraat. Hoewel er binnen de raad enige verdeeldheid heerste, stonden de meeste raadsleden weer niet te springen. Een half jaar later, in de *Dordrechtsche Couranten* van 20, 26 en 30 maart, werd uitgebreid bij de verschillende meningen stilgestaan. Zo wist raadslid Reijers te vertellen dat zowel de zeepfabrieken als de Guanofabriek in de nabije toekomst zouden uitbreiden waardoor er mogelijk 600 nieuwe arbeidsplekken bij zouden komen. Het was de taak van de overheid om hier alvast op in te spelen. Anderen wezen op het *abnormale karakter van den tegenwoordigen tijd*. Daarmee doelden zij nog steeds op de Eerste Wereldoorlog. De internationale situatie zorgde ervoor dat de kosten voor bouwmaterialen veel hoger lagen. Grote voorzichtigheid was geboden en onverantwoordelijk hoge uitgaven kon men zich niet permitteren. Bovendien was de grootschalige woningbouw in Meerdervoort net gestart. De plannen werden opnieuw afgeschoten.

Driemaal scheepsrecht?

Op 30 juni 1919 kwam de gemeenteraad bijeen om te praten over nieuw ingediende woningbouwplannen. Deze keer waren het de B.V.Z. en de C.N.W.B. die gezamenlijk een voorschot van het Rijk vroegen voor de bouw van 149 woningen, evenredig verdeeld over beide verenigingen. Het betrof het gebied in

de Julianastraat en omgeving. De *Dordrechtsche Courant* van 1 juli geeft de lezer een inkijkje in deze vergadering, die kon rekenen op *buitengewoon veel belangstelling van de zijde van het publiek*. Ongetwijfeld had dit te maken met het slechte nieuws uit Meerdervoort. Er schortte namelijk van alles aan de pas opgeleverde woningen: *zo sneeuwt het 's winters op zolder even hard als buiten*. Om een vergelijkbaar fiasco te voorkomen, moest er voldoende toezicht op nieuwe woningbouwprojecten komen. Onder meer pleitte raadslid Rijers er voor dat dit toezicht door iemand anders gedaan zou worden dan de gemeentearchitect. Laatstgenoemde ontwierp de huizen ook, waardoor er een onwenselijke situatie zou ontstaan. De voorzitter gaf aan te denken aan twee opzichters die deels door het Rijk en deels door de gemeente betaald zouden worden. De voorzitter was zeer content met het moment waarop de plannen waren ingediend. De Eerste Wereldoorlog was voorbij en de rust wedergekeerd. Bovendien had de Rijksoverheid de geldkraan weer opengedraaid en het makkelijker was om geld te lenen voor dit soort grote projecten tegen gunstige voorwaarden. De raad stemde dan ook in met de plannen. Daarmee was de kogel door de kerk. Er zou eindelijk gebouwd worden in het Julianadorp! Men ging voortvarend van start. In maart 1920 werd de benodigde grond langs de Burgemeester de Bruinelaan gekocht. Hier verrezen dan ook de eerste woningen. Daarnaast werden er enkele dwarsstraten aangelegd op de voormalige sloten van de tuinderijen, waar eveneens woningen zouden worden gebouwd. Eén daarvan was de Julianastraat die nu eindelijk vanaf het bestaande deel aan de Onderdijkserijweg tot aan de Burgemeester de Bruinelaan doorgetrokken zou worden.

In het boek ANNO beschrijft de auteur meer details over de bouw van 149 arbeiderswoningen die de B.V.Z. en C.N.W.B. gezamenlijk zouden bouwen: *De architecten Esch en Oosters, van plaatselijke origine, ontwerpen een goed en degelijk plan en schrijven in hun bestek onder andere in artikel 10 onder het hoofd: Behangwerken: '.... de buitenmuren in genoemde vertrekken met jutelinnen te bespannen, aangebracht met vertinde spijkertjes en hierna genoemd werk ook met grondpapier te beplakken. Verder als bovengenoemd werk voldoende is opgedroogd alles te overplakken met meubelpapier van fl. 0,65 per rol voor de benedenkamers en fl. 0,45 per rol voor de zolderkamers. Voor kleefstof te gebruiken een kooksel van roggebloem.' De huren zijn niet alle gelijk; dit komt door het verschil in grootte. Voor 101 woningen wordt de huurt op fl. 3,50 per week gesteld; voor 24 woningen op fl. 4,50 per week; verder moet voor 4 woningen fl. 6,- en voor 20 woningen fl. 7,- huur per week betaald worden.*

Bouwtekeningen van de C.N.W.B. voor de 149 arbeiderswoningen in het Julianadorp. Collectie RAD

In de *Dordrechtsche Courant* van 13 juli 1921 werd gewezen op de mogelijkheid een tweetal krotten op de Ringdijk te kopen, waardoor het mogelijk zou worden om bij de Julianastraat een doorbraak te forceren in de vorm van een trap. Op die manier zou de nieuwe, in opbouw zijnde wijk, een betere aansluiting krijgen op het centrum van Zwijndrecht. De Julianatrap was daarmee geboren.

Een kijkje vanuit de Onderdijkserijweg met rechts de Julianastoeep in winterse tijden. Collectie Kees Popijus

Gemeenteraad van Zwijndrecht.
Doorbraak Julianastraat.
B. en W. van Zwijndrecht schrijven aan den Raad:
Nu het oud distributiegebouw van de gemeente, Ringdijk 273, is geamoveerd en daardoor de situatie zich duidelijker aftekent, blijkt, dat het daarnaast gelegen pand no. 275 eveneens dient te worden afgebroken. Dit pand, bestaat uit een oud pakhuis, dat een wansmakelijk aspect geeft aan de omgeving.
Indien dit wordt weggebroken, waarop reeds vroeger in Uwe vergadering terecht werd aangedrongen, krijgt men van af de Julianastraat een aanblik op een aardig winkelhuis, Ringdijk no. 446.
Bovendien wordt daardoor meerdere breedte voor de te maken verbindingslaep verkregen.
De eigenaar heeft ons dit pakhuis aangeboden voor het bepaald aannemelijk bod van f 2500.—, onder bepaling dat al wat niet spijkervast is door hem mag worden gehouden.
Wij hebben de eer U voor te stellen, overeenkomstig bijgevoegd ontwerp tot aankoop te besluiten.
Het ontwerp-besluit luidt:
De RAAD der Gemeente ZWIJNDRECHT,
HEEFT BESLOTEN:
van Jan Smit Azn. te kopen het perceel, kadastraal bekend Sectie B. no. 1220 voor de som van Vïf en twintig Honderd Gulden.

Nieuwe plannen

Al snel was duidelijk dat met dit nieuwbouwproject het woningtekort niet werd opgelost. Er waren nog steeds veel inwoners op zoek naar een nieuwe woning. Er werden dan ook nieuwe bouwplannen van de woningbouwverenigingen ingediend. In december 1920 besprak men de laatste plannen in de gemeenteraad. Dit college moest zoals gewoonlijk eerst akkoord geven alvorens er voorschotten uit de Rijkskas konden worden aangevraagd. Tijdens deze vergadering bleek dat de B.V.Z. een plan had ingediend voor de bouw van 45 woningen en de C.N.W.B. voor de bouw van 40 woningen. Beide plannen waren gesitueerd op de nog onbebouwde gronden in het Julianadorp, onder meer in de Prins Mauritsstraat en de Emmastraat. De N.V. had zelfs het plan opgevat 144 woningen te bouwen en had daarvoor een gebied op het oog tussen het Slagveld en de Rotterdamseweg. Het bestuur van laatstgenoemde vereniging zal met enige argwaan gekeken hebben naar hoe de andere bouwverenigingen letterlijk flink aan de weg timmerden, terwijl zij hun plannen al sinds 1914 geweigerd zagen worden. Sterker nog, het gebied waar zij hun eerste plan voor hadden ingediend, het Julianadorp, werd inmiddels door de andere twee verenigingen volgebouwd. Ook de N.V. wilde een bijdrage

De eerste opgeleverde woningwoningen waren gelegen langs de Burgemeester de Bruinelaan. Rechts het monument ter ere van die burgemeester. Collectie Kees Popijus

Al snel volgden ook de woningen aan de Julianastraat. Collectie Kees Popijus

Ook de woningen aan het Oranjeplein hoorden bij de eerste plannen in het Julianadorp. Collectie Kees Popijus

leveren aan het oplossen van de woningnood en probeerde het nu dus groots aan te pakken. De gemeenteraad ging akkoord met alle ingediende plannen, maar de verenigingen moesten zich wel aan een (groot) aantal voorschriften houden. Vooral de volgende voorwaarde moet opvallend genoemd worden: *dat de te stichten huizen bij voorkeur aan de ingezetenen van deze gemeente zullen worden verhuurd, welke er tijdens dagtekening van dit besluit woonplaats hebben.* Opnieuw zien we hier dus een behoorlijk staaltje ‘woningbouwpolitiek’ waarover eerder al geschreven is. In ieder geval leek alles in kannen en kruiken. Zowel in als rondom het Julianadorp zouden nieuwe projecten binnen afzienbare tijd starten.

Slecht nieuws

De woningbouwverenigingen rekenden zich te snel rijk. Drie maanden later, op 15 maart 1921, kwamen de plannen opnieuw ter sprake in de gemeenteraad. Al bij aanvang werden de aantallen flink teruggeschroefd: B.V.Z.: 35 woningen, C.N.W.B.: 29 woningen en N.V.: 113 woningen. Echter, het definitieve besluit wilde men pas na het weekend nemen. In de raadsvergadering van 21 maart 1921, een kleine week later, werd duidelijk waarom de raadsleden zo plotseling van mening waren veranderd. Eén van de argumenten was

De woningwetwoningen vanaf de hoek van de Julianastraat, kijkend in de Prins Hendrikstraat. Collectie Kees Popijus

Hoek Burgemeester de Bruinelaan en Emmastraat (evenzijde) met achterin de korenmolen Landzigt. Collectie Kees Popijus

De Emmastraat met links de woningwetwoningen. Op de achtergrond de fabrieken langs de Ringdijk en de toren van de Grote Kerk Dordrecht. Collectie HVZ

niet op één lijn lagen. Zo herinnerde wethouder Horsman eenieder eraan dat de *Naamlooze Vennootschap op slinkse wijze den Raad onvoldoende heeft ingelicht en beslag gelegd op een te groot stuk grond, waardoor zij thans voorgaat boven een andere vereeniging met oudere rechten.* Waar dit precies een verwijzing naar is blijft onduidelijk. Maar het is zeker een bewijs dat de woningbouwverenigingen en het gemeentebestuur, maar ook zeker onderling niet altijd door één deur konden. En daarmee was de kous nog niet af. Enkele maanden later besloot de regering namelijk een nieuw criterium in te voeren voor het verlenen van subsidies voor de woningbouw. De geschatte bevolkingstoename in een gebied ging ook bepalen hoeveel woningen er bij moesten worden gebouwd. Dit betekende voor de gemeente Zwijndrecht dat er op dat moment voldoende woningen waren. Conclusie: niemand mocht meer bouwen en de reeds betaalde Rijksvoorschotten moesten worden terugbetaald. Dit was voor de drie woningbouwverenigingen een hard gelag. Plannen konden in de ijskast of erger, in de prullenbak. Voor de N.V. kwam deze dreun het hardst aan. Opnieuw zag het verenigingsbestuur plannen in rook opgaan. Zij was onvermurwbaar en besloot een aangetekende brief te versturen naar het Ministerie van Arbeid om daarin

haar misnoegen kenbaar te maken. Op 14 juli 1922 liet de verantwoordelijke minister de N.V. weten geld beschikbaar te maken voor de bouw van 25 woningen, *die niet duurder mogen kosten dan 2900 gulden – alles inbegrepen, behalve den grond.* Uiteraard was dit niet de gewenste 144 of 67 woningen, maar toch voelde de goedkeuring als winst voor de bouwvereniging. Ook zij mocht nu haar eerste project in Zwijndrecht voltooien. Een half jaar later verkochten de B.V.Z. en C.N.W.B. een bouwterrein aan de N.V. aan de Prins Hendrikstraat ter grootte van 3738 vierkante meter voor een bedrag van 11.800 gulden. Niet veel later kon de bouw daadwerkelijk beginnen. Het ging om de Emmastraat (7 woningen), Prins Hendrikstraat (4 woningen) en Prins Hendrikdwarsstraat (2 rijen van 7 woningen). Op de kopse kant van deze rijen zijn nog steeds ingemetselde gevelstenen te zien die verwijzen naar de trotse woningbouwvereniging die deze woningen mocht bouwen. Ook interessant is dat enkele van de leden van de N.V., waaronder de secretaris Aart Smit, in één van die huizen zijn intrek nam. Omdat hij ook als opzichter voor de woningen gold, werden de woningen dan ook wel gekscherend ‘de woningen van Smit’ genoemd.

Een kijkje vanaf de Prins Hendrikstraat over de achtergevels en -tuinen van de woningen aan de Emmastraat. In de verte korenmolen Landzigt. Facebookpagina Oud-Zwijndrecht

De voorgevels en -tuinen van de woningwetwoningen aan de Emmastraat met op de achtergrond de korenmolen Landzigt. Collectie HVZ

namelijk dat de tijd ongunstig was geworden. Enkele raadsleden redeneerden in een negatieve spiraal: zij vreesden voor loonsverlagingen en een hoge werkloosheid, waardoor de woningbouwverenigingen minder huur zouden kunnen innen. Dit zou kunnen leiden tot grotere tekorten en dus minder geld om in nieuwe woningen te investeren en oude woningen in het onderhoud te kunnen voorzien. Bovendien zouden de woningbouwverenigingen in zo'n geval eerder bij de gemeente aankloppen voor overheidssteun. De negatieve teneur werd doorgezet, want de aantallen werden nog verder teruggebracht: de B.V.Z. en de C.N.W.B. ‘kregen’ samen 50 woningen, terwijl de N.V. 67 woningen werd toegewezen. Tijdens deze vergadering werd duidelijk dat het gemeentebestuur en de N.V. duidelijk

De woningen aan de nog onbestrate Prins Hendrikdwarsstraat (nu Oranjeplein). Op de achtergrond industrie aan de Ringdijk. Collectie Kees Popijus

Woningen aan de Prins Hendrikdwarsstraat in latere tijden. Uit: 70 jaar N.V.

Toekomstige bewoners en bouwvakkers poseren voor de bijna opgeleverde woningen in de Prins Hendrikstraat. Met hoed en witte boord (links achterin) Aart Smit. Uit: 70 jaar N.V.

De gevelsteen van de N.V. in de gevels van de eerste rijen woningen die deze vereniging in Zwijndrecht mocht bouwen. Toen nieuwe huizen werden gebouwd in de jaren tachtig werden de gevelstenen opnieuw ingemetseld. Foto auteur

Ook over deze woningen is geschreven, namelijk in het boek *70 jaar N.V.*:

Het bouwplan werd ontworpen door de Zwijndrechtse architect A. Oosters Jr. en de aanbesteding vond plaats op 26 oktober 1922 en leverde als laagste inschrijvers op de gebroeders G. en L. den Boer te Zwijndrecht (fl. 76.280; inclusief de grondwerken). De bouwkosten per woning bleven 60 gulden beneden het aanvaardbaar gestelde maximum van fl. 2900. [...] Uit de exploitatie-opzet blijkt de gemiddelde huur fl 4,56 per week. Nog in november 1922 werd met de bouw begonnen. Aanvankelijk verliepen de werkzaamheden vlot. Eind juni 1923 konden de eerste zeven woningen aan de Emmastraat worden betrokken. Een maand later waren de vier woningen aan de Prins Hendrikstraat gereed. Financiële omstandigheden, gevolgd door een faillissement van de aannemer, waren er de oorzaak van dat eerst op 1 september 1923 de laatste woningen door de huurders in gebruik konden nemen.

Geld, geld en nog eens geld

Dat nu alle drie de woningbouwverenigingen actief waren in het Julianadorp betekende niet dat alles op rolletjes liep. Eigenlijk kan de hele tijdlijn van dit gebied gezien worden als een kleine soap waar heel veel verschillende belangen speelden. Dit zorgde ervoor dat de woningbouw slechts mondjesmaat op gang kwam. Het zorgde er ook voor dat het lang duurde voordat alle woningen ook daadwerkelijk gebouwd of afgemaakt werden. Zo valt in het volgende kader op dat allerlei problemen op financieel gebied, voornamelijk met de aannemers, ervoor zorgden dat de bouw flinke vertraging opliep. Ook de B.V.Z. en C.N.W.B. hadden hier last van. Op 8 maart 1923 kwamen de beide woningbouwverenigingen bijeen om te praten over een lopend geschil met de bouwers. Inmiddels was het zo hoog opgelopen dat een rechtszaak dreigde en dus was het tijd om als bouwverenigingen een gezamenlijk standpunt in te nemen: *in verband met de ministriele beslissingen tot vaststelling van de verhoogde voorschotten voor den Julianabouw wordt besloten, dat tot afrekening met de aannemers zal worden overgegaan. Aangezien er tussen het bij exploit gestelde cijfer van gedane betalingen en de in de administratie van de Vereenigingen vermelde stortingsbedragen nog een verschil bestaat, zullen de aannemers uitgenoodigd worden tot het houden eener conferentie met de Besturen op zaterdag en wel 's-Namiddags 3 uur. Bij die gelegenheid zal dan tevens eene poging worden gedaan tot minnelijke oplossing van het nog hangende geschil.* Het moge duidelijk zijn: de aannemers en de woningbouwverenigingsbesturen lagen op ramkoers. Hoe deze zaterdagmiddag verliep, weten we helaas niet. Wel is duidelijk dat *na veel vijven en zessen* het conflict uit de wereld werd geholpen. Daarmee kon de bouw eindelijk hervat worden. De laatste woningen in de wijk werden in 1926 opgeleverd.

Aannemers

Bovenstaand verhaal doet vermoeden dat aannemers altijd van woningbouwverenigingen afhankelijk waren. Dat was echter zeker niet het geval. Laatstgenoemden hadden natuurlijk de ervaring, de kennis en expertise in huis om dit soort grootschalige projecten aan te gaan. Er waren naast bestuurders en fiscalisten bijvoorbeeld ook architecten, schilders en andere vaklui in vertegenwoordigd. Bovendien hadden zij korte lijntjes met gemeente en soms zelfs met de landelijke overheid. Kortom, het was gebruikelijk om als aannemer zaken te doen met woningbouwverenigingen. Toch was het diezelfde landelijke overheid die na de Eerste Wereldoorlog opriep om vooral de lokale particulieren aan het werk te zetten voor de nieuwbouwprojecten. Soms lukte het aannemers dan ook om te concurreren met de woningbouwverenigingen. Zij konden zelfstandig plannen indienen. Zo weten we dat de Zwijndrechtse aannemer Bergijk (ook geschreven als Bergeijk of Bergeik) al in 1922 toestemming kreeg om 29 woningen te bouwen aan de Onderdijkserijweg en Prins Mauritsstraat. Een jaar later mocht hij in diezelfde straat nog eens 6 arbeiderswoningen bouwen en aansluitend nogmaals 6 woningen (1927), wat een totaal maakt van 49. Bergijk was ook vertrouwd met dit soort projecten. Een decennium eerder had hij in de Julianastraat een tiental burgerwoningen mogen bouwen. Bovendien deed hij ook in andere steden dit soort grote projecten, onder meer in Gouda. Kortom, hoewel het gangbaar was om met een woningbouwvereniging in zee te gaan, hoefde dit zeker niet. Bergijk verkocht de twaalf woningen en trad voor de andere 29 als verhuurder op.

De 29 woningen waar aannemer Bergijk in 1922 toestemming voor kreeg. Collectie Kees Popijus

De 12 woningen die daarnaast gebouwd werden. Facebookpagina Oud-Zwijndrecht

Zand en mondige huurders

Maar de woningbouwverenigingen hadden meer problemen in het Julianadorp. Zo waren zij ook verantwoordelijk voor het straatbeeld. In een raadsvergadering van 16 maart 1921 was besloten dat *nieuw aan te leggen straten of wegen moeten een breedte hebben van minstens 8 meter; de gevels van daaraan gestichte tegenover elkander staande gebouwen moeten minstens 14 meter van elkaar zijn gelegen*, aldus de *Dordrechtsche Courant*. Al eerder meldde diezelfde krant dat de gemeente Zwijndrecht stroken grond aan de woningbouwverenigingen verkocht met daarin de eis dat *de afvoer van alle water met uitzondering van hemelwater naar het in den weg gelegen hoofdriool geschiedt ten koste van de koopsters, eveneens onder goedkeuring van Burgemeester en Wethouders* (*Dordrechtsche Courant*, 2 maart 1920). De woningbouwverenigingen waren dus verplicht om zich aan allerlei regels te houden om zo de publieke ruimte leefbaar te houden. Toch verliep niet alles in pais en vree. Zo stuurden de besturen van de woningbouwverenigingen op 17 juni 1922 een brief naar het gemeentebestuur met als onderwerp 'zand'. Uit de brief blijkt dat het de woningbouwverenigingen niet gelukt was over voldoende zand te beschikken om de straten volgens de opgelegde regels aan te kunnen leggen. Het zou dan ook goed kunnen dat in die jaren de straten in het Julianadorp er niet zo aansprekend bijlagen. Hoe dit voorval is afgelopen, is niet bekend. Maar misschien was dit er wel de oorzaak van dat tien dagen later (27 juni 1922) in de *Dordrechtsche Courant* melding werd gemaakt dat de Bouwvereniging Zwijndrecht een huurverhoging voor de bewoners aan de Burgemeester

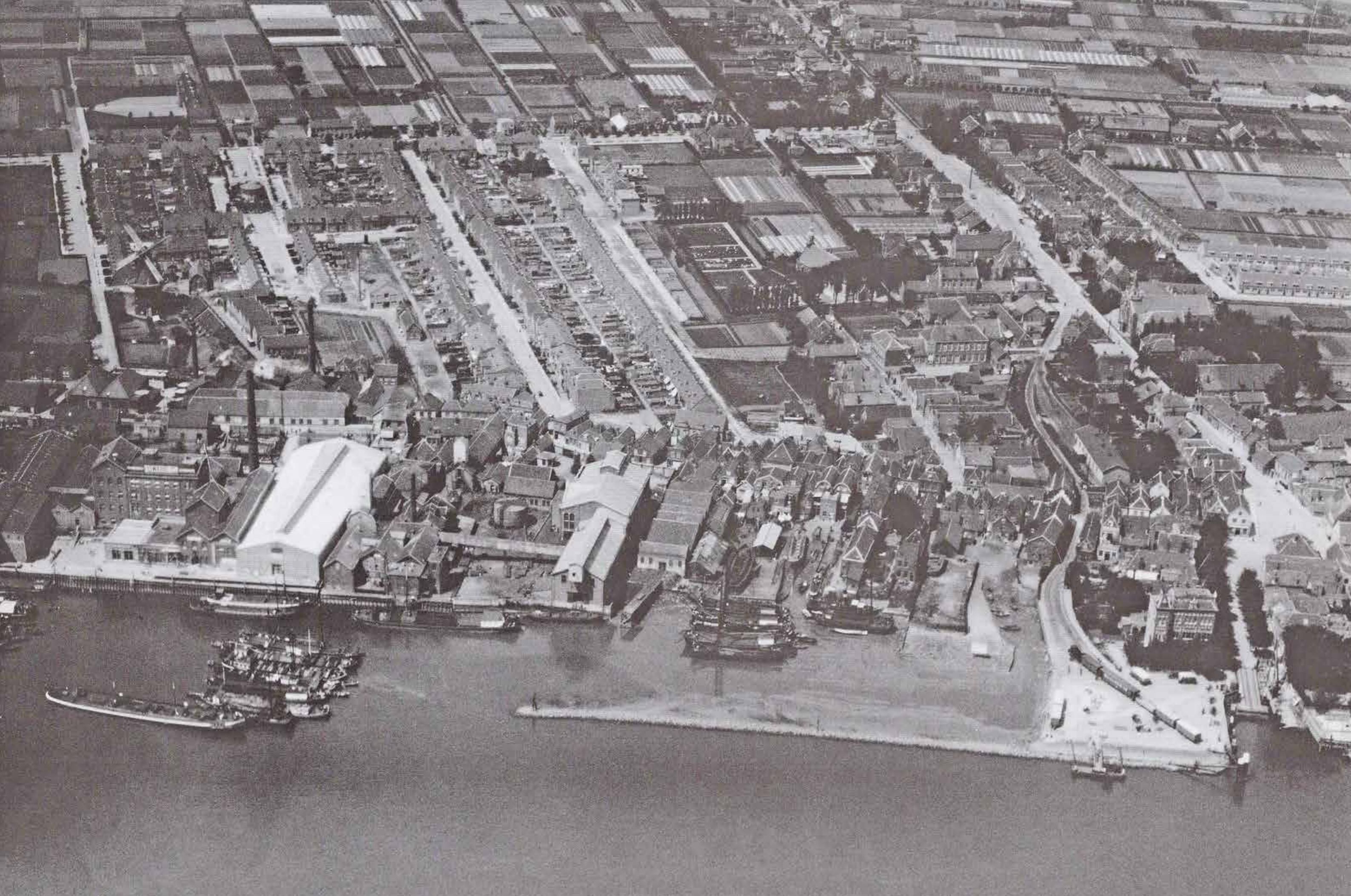

Zicht op de Molenstraat vanaf de Onderdijkserijweg. Collectie Kees Popijus

de Bruinelaan wilde doorvoeren. Deze huizen waren slechts enkele maanden daarvoor opgeleverd. Het moet de nodige wenkbrauwen hebben doen fronsen. Dat nog in datzelfde jaar de 'Huurdervereniging Julianadorp' werd opgericht, zal daar dan ook een gevolg van zijn geweest. Twee jaar later was het opnieuw raak. In de eerste maanden van 1924 kondigden de woningbouwverenigingen een nieuwe huurverhoging aan. Gelukkig was de Huurdervereniging nu goed voorbereid. In een aangetekende brief van 21 maart verzocht zij de verhoging ongedaan te maken. Hiervoor werden allerlei argumenten aangevoerd, zoals de *druk der tijden, de heerschende malaise, drukkend ook in hevige mate op de schouders der middenstanders*. Daarnaast sprak men over het feit dat in de buurt de Guanofabriek lag *die zijn liefelijke geuren en alles behalve gezonden dampen over de huizen uitstrooit*. Wie denkt dat de bezorgdheid over het milieu en de invloed van bedrijven daarop iets van de tegenwoordige tijd is, komt dus bedrogen uit. Honderd jaar geleden was dit ook al een 'hot item'!

N.V. breidt woningbestand uit

Terwijl de andere woningbouwverenigingen te kampen hadden met allerlei problematieken in het Julianadorp probeerde het bestuur van de N.V. haar belangen in het gebied te vergroten. Met succes! In 1925 kreeg de woningbouwvereniging toestemming om nog eens 11 woningen te bouwen in de Prins Hendrikdwarstraat achter de reeds bestaande woningen. Het ging om 5 woningen aan de oneven kant en 6 woningen aan de even kant. Bovendien kreeg men de beschikking over enkele bestaande huizen aan de aangrenzende Molenstraat.

Luchtfoto van het Julianadorp in 1926. Zo goed als de hele wijk was op dat moment volgebouwd.
Uit H.C. Popijus, C.L. van der Leer, *Zwijndrecht van boven bekeken*, 1923 - 1991 (2005).

Een jaar later waren de woningen gereed. In de jaren zestig werd het woningbestand nog verder uitgebreid. De verhuurder van een aantal woningen aan de Prins Mauritsstraat werd failliet verklaard, waardoor de gemeente Zwijndrecht deze woningen nu in haar voeten geschoven kreeg. Uiteraard wilde zij niet als verhuurder optreden en dus benaderde de verantwoordelijke wethouder het bestuur van de N.V. om de woningen over te kopen. Op die manier kreeg de woningbouwvereniging ook de woningen aan de Prins Mauritsstraat 2 tot en met 64 in handen.

De dijksanering en het Julianadorp

In de jaren zestig kreeg het Julianadorp te maken met grootschalige veranderingen. Na de Watersnoodramp op 1 februari 1953 was het duidelijk geworden dat de Zwijndrechtse dijkering niet langer voldeed. Niet alleen waren de dijken te laag, ook waren zij niet breed genoeg. Dit betekende dat veel huizen op de Ringdijk, maar ook op de Onderdijkserijweg moesten worden gesloopt zodat de dijk weer op oorlogssterkte kon worden gebracht. Dit had grote gevolgen voor het Julianadorp. De verschillende aansluitingswegen en -trappen tussen de wijk en de Ringdijk kwamen daarmee te vervallen of moesten worden aangepast. Het Julianadorp kwam daarmee totaal los te staan van de Ringdijk; een scheiding die tot vandaag

De bouw van de flats aan de Emmastraat beginjaren 70. Rechts de Willem Frisostraat en daarachter de nieuwbouwwoningen van het Oranjeplein. Facebookpagina Oud-Zwijndrecht

Van verbouw tot nieuwbouw

In het begin van de jaren zestig was het duidelijk dat de woningen in het Julianadorp, inmiddels de veertig gepasseerd, niet langer voldeden aan de wooneisen van die tijd. De eerste renovatieplannen werden gemaakt. Het waren ingrijpende plannen. Zo werden alle keukens opnieuw opgebouwd, de buitenmuren van nieuwe vochtwerende lagen voorzien, nieuwe schoorsteenmantels gemetseld en een douchecel ingepast. Bovendien moest het bestaande rioleringsstelsel in de gehele wijk worden afgebroken en vervangen. Een enorme onderneming! Niet alleen voor de vaklui maar ook voor de bewoners. Zij moesten van een tijdelijke woonruimte worden voorzien. Bovendien hielden zij zich bezig met vragen als: kan het duivenhok blijven bestaan? Waar moet ik mijn aquarium laten? Gelukkig was de gehele wijk in 1965 gerenoveerd voor een totale som van meer dan 1 miljoen gulden. De woningen moesten er nu weer minstens 25 jaar tegenaan kunnen. Dit

de dag waarneembaar is. Denk maar aan de trap tussen de Kerkstraat en Prins Mauritsstraat naar de Ringdijk die eigenlijk nergens in het verlengde van ligt en daarmee ook geen logische aansluiting of verbinding vormt. Hij ligt er eigenlijk verloren bij. Maar er werden meer ingrepen in de wijk gedaan. Met het verhogen van de dijk moesten ook de opgangen, vroeger ook wel stoepen genoemd, worden veranderd. In het Julianadorp gebeurde dit met wat men voorheen de Emma- of Huttestoep noemde. Laatstgenoemde was een verwijzing naar de glashut die hier ooit stond. De oude woningen aan de Molenstraat, inclusief het gebouw van de coöperatieve Bakkerij 'Vooruit' werden eind jaren zestig gesloopt en de dijkopgang werd afgevlakt zodat bewoners makkelijker de dijk op konden rijden. Direct naast de weg kwamen trapsgewijs drie portiekflats met 36 woningen (1971). Daar direct achter werden nog eens 17 vrijstaande woningen en 23 garageboxen gebouwd. De N.V. werd de verhuurder van dit nieuwe complex. Tegelijkertijd werd ook gewerkt aan een tweede oost-westverbinding in de woonwijk. Dit werd een verbindingsweg tussen de Kerstraat en de Emmastraat. Het leidde tot de sloop van een aantal huizen in de Prins Mauritsstraat en Julianastraat om doorbraken te forceren ten einde de bereikbaarheid te verbeteren. De Johan Willem Frisostraat was geboren.

De Prins Hendrikdwarstraat/Het Oranjeplein met op de voorgrond de oude woningwetwoningen en op de achtergrond de nieuwbouwwoningen en portiekflats. Collectie Kees Popijus

bleek een te rooskleurige inschatting. Al binnen 10 jaar vertoonden de woningen mankementen en werd er een 'herrenovatie-werkgroep' in het leven geroepen. De geruchten over de voorkeur voor nieuwbouw van deze werkgroep, werd al snel overgenomen door de woningbouwverenigingen. Dit leidde tot grote zorgen en onvrede bij de bewoners. Zij zagen de noodzaak voor nieuwbouw niet. Bovendien hekelden zij de weifelende houding van het gemeentebestuur. Een strijd van 5 jaar tussen de woningbouwverenigingen en de bewoners volgde. Uiteindelijk kregen de verenigingen het gelijk aan hun zijde. In 1982 verhuisden de eerste bewoners naar de tijdelijke woningen (ook wel wisselwoningen genoemd), terwijl in de straten de oude huizen werden afgebroken. In 1983 werd de eerste paal voor nieuwbouw geslagen en aan het einde van dat jaar mochten de eerste bewoners hun nieuwe woningen betrekken.

Collage van de sloop en nieuwbouw van de woningen in het Julianadorp halverwege de jaren 80. Collectie HVZ

Deze woningen uit de Emmastraat behoorden tot de eerste 40 woningen die werden opgeleverd in 1983. Collectie Kees Popijus

Ook in de kranten werd aandacht besteed aan de oplevering van de woningen. Collectie Kees Popijus

Tot slot

Zo eindigt de geschiedenis van 'het Julianadorp'. In de afgelopen veertig jaar is er wat betreft het uiterlijk van de wijk weinig meer veranderd. Natuurlijk gaat de wijk ook over de mensen die er wonen. Daar zijn tientallen verhalen over te vertellen. Zo woonden er altijd mensen bij elkaar uit alle lagen van de samenleving, jong en oud of met allerlei verschillende culturele achtergronden. De volkswijk is een mooi voorbeeld van wat een multiculturele samenleving inhoudt. Sommige huizen werden omgebouwd tot winkels, zoals aan de Prins Hendrikstraat (slagerij De Rijke, een kruidenierswinkel en een fietswinkel) of de Prins Mauritsstraat. Op andere plekken werden winkels juist omgebouwd naar woningen zoals op de Burgemeester De Bruinelaan. Soms waren er heftige gebeurtenissen, zoals ondergelopen kelders en huisbrandjes. De honderdjarige geschiedenis van het Julianadorp is er dan ook eentje om te gedenken en te vieren.

Bronnen

diverse kranten (welke bij naam en datum in de tekst worden vermeld)
 C. de Bruin, ANNO. 75 jaar volkshuisvesting. Woningbouwvereniging van de Christelijke Nationale Werkmansbond. Bouwvereniging 'Zwijndrecht', (1987).
 P.J. Meurs, 70 jaar Naamloze Vennootschap: Maatschappij tot Verbetering van Volkshuisvesting te Zwijndrecht (1985).
 K. Van der Leer en K. Popijus, Zwijndrecht van Boven Bekeken - 1923 - 1991 (Hoogveen 2005).
 M.M. de Jongh, 'Een eeuw sociale woningbouw in Zwijndrecht', in Swindregt Were (2015).

Waalnes: een nes in de Waal

De Waalneshoeve wekt nog altijd de indruk een boerderij op een eiland te zijn. Wie er anno 2024 in het voorbijgaan naar kijkt, vraagt zich onwillekeurig af wat de geschiedenis is van dit intrigerende monument op deze sfeervolle plek. Het is wel zeker dat achter dit 21e-eeuwse stilleven aan de Kerkstraat een ander stilleven schuilgaat dat meer dan zeven eeuwen oud is. Welke voorstelling kunnen wij ons daarvan maken?

Een begin van een antwoord op deze vraag zit verborgen in de naam Waalneshoeve. Ooit ontstond in de alsmaar voortstromende Waal iets wat wij een nes zijn gaan noemen: een opeenhoping van slib dat steeds meer op een eilandje begon te lijken en met het verstrijken van de tijd verder uitdijde, waarna er mensenhanden aan te pas kwamen om de groei te versnellen. Er verrees een terp: een prima plek om een boerderij te timmeren. En zo geschiedde.

Tot zover het begin; nu de rest van het antwoord.

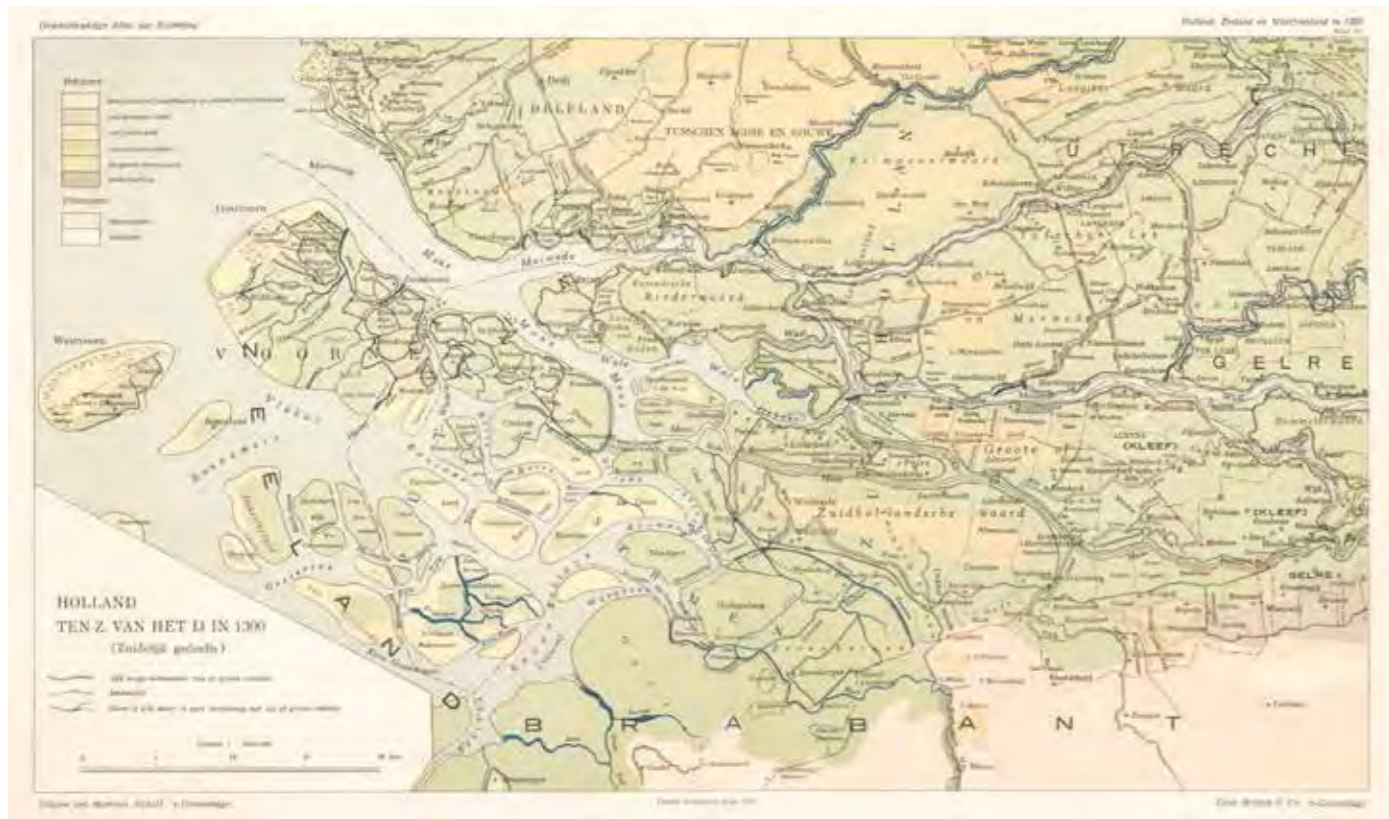
De Grote Ontginning

Het middeleeuwse graafschap Holland ontstond in het jaar 885 en was onderdeel van het Duitse keizerrijk. Het telde in die tijd naar schatting niet meer dan 5000 bewoners, die te vinden waren in kleine nederzettingen op strandwallen langs de kust en op oeverwallen langs de rivieren. Ontoegankelijke bossen en veenmoerassen zorgden ervoor dat het overgrote deel van het land onbewoonbaar was.

De gestage bevolkingsgroei die zich in de tiende eeuw aandiende, leidde tot ingrijpende veranderingen. Er ontstond behoefte aan meer woonruimte en de toenemende vraag naar voedsel maakte uitbreiding van bouwland noodzakelijk. Bossen werden gekapt en omstreeks het jaar 1000 werd een begin gemaakt met de ontginning van de veengebieden. De Hollandse wildernis ging op de schop. Een ontwikkeling die gesteund en gestuurd werd door zowel de graaf van Holland

als de bisschop van Utrecht. In hun gedeelde streven naar meer land, meer macht en meer geld beseften ze dat hier kansen lagen. De schaduwzijde was dat de botsende belangen van beide heren voor spanningen zorgden die regelmatig escaleerden in gewapend conflicten.¹

Met de Grote Ontginning worden de planmatige en grootscheepse ontginningsactiviteiten bedoeld die ervoor zorgden dat de veengebieden uiteindelijk herschapen werden in een polderlandschap zoals wij dat nu nog kennen. Met één belangrijk verschil: het nieuw gewonnen land lag hoog boven NAP en was uitstekend geschikt voor akkerbouw. Ontginners betekende in de eerste plaats ontwateren. De ontginners trokken met hun spades de veenmoerassen in om evenwijdig lopende sloten te graven op een niet al te grote onderlinge afstand, variërend van 30 tot 100 meter. De sloten

Voor de meerdelige Geschiedkundige Atlas van Nederland vervaardigde dr. A.A. Beekman een groot aantal kaarten. Een van de kaarten toont een voorstelling van Holland ten zuiden van het IJ in 1300. Tweede druk, 1938. Wikipedia

mondten uit in een natuurlijke waterloop die het water verder afvoerde. Daarna moest er nog heel wat moeite gedaan worden - na het kappen en rooien van planten, struiken en bomen volgde nog het egaliseren van de grond - voordat de boeren het land in gebruik konden nemen.²

De Zwijndrechtse Waard moet al vroeg in de elfde eeuw ontgonnen zijn. In een oorkonde uit 1028 bevestigde de Duitse keizer Koenraad II op verzoek van bisschop Bernoldus van Utrecht enkele giften van zijn voorgangers aan het klooster Hohorst in Amersfoort. Hiertoe behoorde ook *unus locus qui vocatur Swijndrecht-were*, een plaats die Swijndrecht-were wordt genoemd.

De Waard bestond uit bosveen dat gekenmerkt werd door een afwisseling van drogere, deels beboste delen, drassige plekken en kreken. Boomsoorten als de es, els, populier en iep gedijden hier goed dankzij het door de rivieren aangevoerde slib. Zelfs de aanwezigheid van een verdwaalde eik was in dit landschap geen zeldzaamheid. Archeologische vondsten tonen aan dat de eerste mensen zich vestigden langs Devel en Waal; van daaruit zijn ze gaan graven, steeds dieper de Waard in. Aanwijzingen voor bewoning langs de Merwede (de latere Noord) ontbreken voor deze periode.³

Sint Paulusabdij

Een nieuwe kloostergemeenschap, behorend tot de benedictijner orde, vestigde zich omstreeks het jaar 1000 op een heuvel genaamd Hohorst, gelegen tussen Amersfoort en Leusden. Het was een ontoegankelijke plek: aan de ene kant afgesneden door een modderige rivier en voor de rest omgeven door ondoordringbare moerassen was het klooster alleen met een bootje bereikbaar. De monniken hielden het daar bijna vijftig jaar vol en verhuisden toen naar de stad Utrecht. Ze betrokken daar een nieuw kloostercomplex dat de naam Sint Paulusabdij kreeg. Hun voornaamste taken waren het op gezette tijden zingen ter ere van God en bidden voor eigen en andermans zielenheil. Daarnaast waren ze genoodzaakt zich met wereldse zaken bezig te houden. De vele schenkingen van onroerend goed, verspreid gelegen in de Lage Landen, hadden het klooster schatrijk gemaakt. Dat bracht ook veel zorgen met zich mee. Er moest van alles geregeld en geadmistreerd worden. De boeren die werkten op land in eigendom van de Sint Paulusabdij, werden geacht jaarlijks een deel van de opbrengst af te dragen aan het klooster. In dat opzicht was de verhuizing naar Utrecht wel handig. De goederen konden nu veelal via Rijn en Vecht worden aangevoerd. De abt had bij dit alles het algemeen beheer en stelde de jaarrekening op. Hij kon zich desgewenst laten vervangen door een van de monniken, de pater-rentmeester.⁴

Zoals gezegd behoorde ook de Zwijndrechtse Waard tot de bezittingen van het klooster. Dat is tegelijkertijd zo'n beetje alles wat we ervan weten. Ook hier zijn pioniers gaan graven die steeds dieper het moerasgebied introkken. Hoe lang het al met al geduurd heeft voor de ontginning van de Waard gereed was, valt niet te zeggen. Het kon om allerlei redenen veel tijd in

De Sint Paulusabdij werd in 1593 opgeheven. Het complex werd in de negentiende eeuw verbouwd tot rechtbank waarbij gedeelten van de middeleeuwse mozaïekvloer in de grote zaal van de abdij werden blootgelegd en op tekening vastgelegd. Utrechts Archief

beslag nemen. De werkzaamheden verliepen vaak in fases met grote onderbrekingen. Zo is bekend dat de ontginning van de veengebieden in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden pas rond 1270 werden voltooid. De bronnen zwijgen eveneens over de moeitevolle arbeid en de periodes van tegenspoed en noemen geen namen van degenen die bij deze grote onderneming betrokken waren.

De weinige informatie die we hebben, zit verborgen in een paar regels in een oud register. In dit vijftiende-eeuws cartularium (Middeleeuws register) van de abdij van Egmond is een afschrift opgenomen van een overzicht van de bezittingen van de Sint Paulusabdij in de regio Rotterdam. Het is niet gedateerd, maar uit de inhoud kan opgemaakt worden dat het tussen 1301 en 1320 moet zijn opgesteld. Vermeld wordt onder andere dat de Sint Paulusabdij recht heeft op de helft van de tienden in Heer Heyenland (het latere Heerjansdam), Zwijndrecht en Waalnes. De andere helft van de tienden moest afgedragen worden aan de ambachtsheren.⁵

De tienden waren een belasting in natura. De boeren moesten een tiende deel van de opbrengst van het bouwland afstaan. In het overzicht staat beschreven hoe dat in de praktijk ging: de abt van de Sint Paulusabdij of zijn plaatsvervanger kwam op bezoek 'wanneer dat coern rijp is' en dan werd er samen met de ambachtsheren gekeken, gerekend en een verdeling gemaakt in twee porties: een voor de abt en een voor de gezamenlijke ambachtsheren. Daarna moesten laatstgenoemden nog tot een onderlinge verdeling komen op basis van het aantal morgens land dat ze bezaten. Opvallend is de opsomming Heer Heyenland, Zwijndrecht en Waalnes. Aangezien met Zwijndrecht de Zwijndrechtse Waard wordt bedoeld en de twee andere gebieden daar deel van uitmaakten, rijst de vraag wat de redenen zijn voor die afzonderlijke vermeldingen. In Heer Heyenland stond de kerk waarvan de pastoor door de abt werd benoemd. Vermoedelijk waren de ontginningen ook daar begonnen. Wellicht was er van oudsher een speciale band met het klooster. Maar waarom

die aparte vermelding voor Waalnes? En dat niet alleen: ook een aparte behandeling. In het overzicht lezen we namelijk verder dat Schildman Wittensoen de abt jaarlijks 12 hoed (1 hoed is circa 1000 liter) haver verschuldigd is, zijnde de helft van de tienden van Waalnes. De tekst impliceert dat de andere helft voor Schildman zelf was.

Die ene zin maakt drie dingen duidelijk: kort na 1300 was Schildman Wittensoen ambachtsheer van Waalnes, de akkers daar waren bestemd voor de teelt van haver en er was sprake van een uitzonderingspositie. Immers, de 12 hoed haver ging niet op de grote hoop bij de overige tienden van de Zwijndrechtse Waard, maar werd afzonderlijk berekend en afgedragen. Waarom was dat?

Waalnes

Ooit was Waalnes een nes in de Waal. Nessen zijn er in soorten en maten: aanslibbingen, schorren, eilandjes, landtongen. Het betreft altijd buitendijks land. Veelal te vinden in een kromming van een rivier.⁶ De kadastrale kaart van 1848 laat een treffend voorbeeld zien van wat typisch een nes is. Gelegen in de Waal, bij Rijsoord en een beetje overbodig ook nog eens de Nes geheten. Zo moet Waalnes ook begonnen zijn, lang geleden, in een soortgelijke rivierkronkel. Alleen zal daar in later tijd die slingerbeweging plaatsmaken voor een rechte lijn. Dan heeft Waalnes al een gedaanteverandering ondergaan. In een poging deze te reconstrueren zet ik een aantal ontwikkelingen op een rij.

Op zeker moment werd de ontginning van de Zwijndrechtse Waard als voltooid beschouwd. Wel was het zo dat men de drassige gronden tussen de Waal en de Paulusweg blijkbaar ongeschikt had bevonden en met rust had gelaten. Het was buitendijks gebied. De Paulusweg was een zijkade die diende als begrenzing van het ontgonnen gebied ten oosten daarvan. Toen volgde er toch nog een nagekomen ontginning. Een nes in de Waal was te mooi om er niets mee te doen en

werd geschikt gemaakt voor landbouw. Dat moet ergens in de dertiende eeuw zijn geweest. De oudste archeologische vondsten aldaar zijn van die tijd. Op Waalnes verrees een boerderij en het areaal aan akkerland werd vervolgens in fases uitgebreid. De onderneming was blijkbaar een succes, maar plotseling was het afgelopen. Voor de hele Waard was het afgelopen.

In 1314 en/of 1315 kon de Merwede (de huidige Noord) de toevloed aan water niet verwerken. In het noordoostelijk deel van de Waard werden stukken van oeverwal en dijk weggeslagen. Grote gebieden kwamen onder water te staan en gedurende een reeks van jaren was landbouw onmogelijk. De aangerichte schade was zo omvangrijk dat noch de Sint Paulusabdij noch de gezamenlijke ambachtsheren bij machte waren de noodzakelijke herstelwerkzaamheden uit te laten voeren. Het klooster deed in arren moede afstand van het eens zo florerende landbouwgebied en droeg in ruil voor een jaarlijks bedrag de Waard in 1323 over aan de Hollandse graaf Willem III. Die was, net als zijn voorgangers, geïnteresseerd in uitbreiding van zijn territorium. Het kostte hem grote moeite mensen te vinden die wilden investeren in dijkherstel, maar uiteindelijk kon in 1332 een begin gemaakt worden met de werkzaamheden. In 1336 kon voor het eerst weer geogost worden.⁷

Schildman Wittensoen kreeg het beloofde land niet meer te zien. Hij keerde niet terug naar het ambacht dat zijn naam droeg. In 1330 of kort daarna is hij overleden.⁸ Zijn kinderen traden in zijn plaats en vanaf dat moment sprak men van Schildmankinderenambacht.

De herbedijking omvatte ook het afdammen van de Waal - de Oostendam - waardoor een verbinding ontstond met de ringdijk van de Riederwaard.⁹ Waalnes veranderde daarmee van buitendijks gebied in binnendijks gebied. Na de afdamming moet het resterende nog onontgonnen land tussen

Op de kadastrale kaart van 1848 zien de Nes, links op de kaart, en Waalnes, rechts op de kaart, er heel verschillend uit. Ook is er een groot contrast tussen de bochtige Waal bij Rijsoord en de rechtlijnige Waal bij Oostendam. Die verschillen zijn echter grotendeels pas ontstaan na de afdamming van de Waal bij Oostendam omstreeks 1332. Nationaal Archief, toegangsnummer 4.VTHR, inventarisnummer 4154

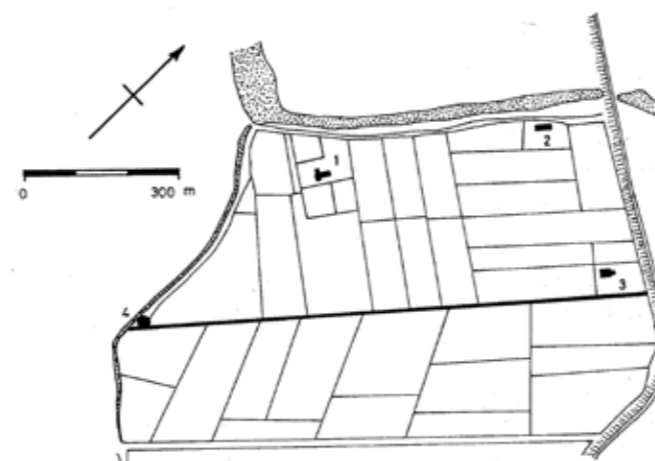

Op deze luchtfoto van omstreeks 1948 zijn goed de twee verschillende kavelrichtingen in Waalnes te zien. De oudste kavels liggen haaks op de Waal, de kavels van na 1332 richten zich op de dijk. Collectie Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht

Paulusweg en Waal herschappen zijn tot akkerland. Daarmee werd Waalnes aanzienlijk groter en leek in niets meer op de nes die het ooit was. Eeuwenlang bleef het onderscheid tussen het oude en nieuwe land van Waalnes goed zichtbaar in het landschap. De oude kavels die haaks op de Waal lagen, dateerden van voor de overstroming; na de herbedijking van 1332 rangschikte men de nieuwe kavels haaks op de dijk.

De Waalneshoeve zal - staande op een terp - de watervloed wel doorstaan hebben. De houten boerderij kreeg na 1332 al spoedig een voorname aanzien door de bouw van een stenen kamer. Het betrof een kamervormige uitbouw met muren van grote middeleeuwse baksteen. Voor de bewoner, de ambachtsheren van Schildmankinderenambacht, was het een manier om zich te onderscheiden van de overige bewoners in zijn omgeving. Hij stond nu eenmaal boven hen. Het paste ook in een trend onder ambachtsheren. Ze lieten een dergelijke verbouwing veelal uitvoeren vanwege het wooncomfort en de uitstraling die het met zich mee bracht.¹⁰

Dat de stenen kamer nog altijd deel uitmaakt van de Waalneshoeve is een van de redenen haar te koesteren als een bijzonder monument.

De tekening geeft de zestiende-eeuwse situatie van Waalnes weer. Aan de onderzijde de Paulusweg, boven de Kerkstraat en Waal, rechts de dijk en links de Lage en Hoge Kade. De nummers duiden de Waalneshoeve (1) en twee andere boerderijen (2 en 3) aan. Nummer 4 betreft de watermolen. De uiteenlopende kavels maken duidelijk dat de ontginning in fases heeft plaatsgevonden. Collectie G. Alders

Deze reconstructietekening geeft een beeld van de Waalneshoeve in de tweede helft van de veertiende eeuw, dus met de stenen uitbouw. De tekening werd gemaakt op basis van het in 1976 uitgevoerde archeologisch onderzoek. Collectie G. Alders

Een zestiende-eeuwse boerderij die een treffende gelijkenis vertoont met de Waalneshoeve is te zien op deze tekening. Het betreft een boerderij die eigendom was van de ambachtsheren van Wijnegem, een plaats gelegen in de provincie Antwerpen. Collectie Het Louvre

Eindnoten

- ¹ Thimo de Nijs en Eelco Beukers, *Geschiedenis van Holland tot 1572* (Hilversum, 2002), blz. 103 - 118.
- ² Kees Nieuwenhuijsen, *Holland en Vlaanderen in de 11de eeuw, in: Nieuwe vergezichten op een oud verhaal*, Congresbundel symposium Holland Dag (Rotterdam, 2022).
- ³ J.A.J. Vervloet en J.R. Mulder, *Cultuurhistorisch Onderzoek in het Landinrichtingsgebied IJsselmonde* (Wageningen, 1985), blz. 35 - 36.
- ⁴ C.J.C. Broer, *Uniek in de stad. De oudste geschiedenis van de kloostergemeenschap op de Hohorst bij Amersfoort, sinds 1050 de Sint-Paulusabdij in Utrecht: haar plaats binnen de Utrechtse kerk en de ontwikkeling van haar goederenbezit (circa 1000 - circa 1200)* (Utrecht, 2000).
- ⁵ C. Hoek, *De bezittingen rond Rotterdam van de St. Paulusabdij*, in: *Ons Voorgeslacht*, 22 (1967), blz. 1 - 4.
- ⁶ Frits David Zeiler, *Achter het polderlands*, in: *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis* 20 (2011), blz. 39 - 46.
- ⁷ J.A.J. Vervloet en J.R. Mulder, *Cultuurhistorisch Onderzoek in het Landinrichtingsgebied IJsselmonde* (Wageningen, 1985), blz. 37 - 41.
- ⁸ G.J. van Gelder, *De eerste Heren van Hendrik-Ido- en Schildmankinderenambacht*, in: *Ons Voorgeslacht*, 68 (2013), blz. 401 - 413.
- ⁹ F. Jorissen, *Het Hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard. Februari 1331 - Februari 1955*. (Hendrik-Ido-Ambacht, 1955).
- ¹⁰ G. Alders, *De Waalneshoeve te Hendrik-Ido-Ambacht en andere middeleeuwse stenen kamers in Nederland*, in: *Hollandse Studiën* 12, (Dordrecht, 1982), blz. 1 - 35.

De Waalshoeve in de jaren twintig van de vorige eeuw.
Collectie Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht

Wateroverlast in de Ambachtse polder, 1867 - 1880

In het jaar 1867 stonden nog altijd de twee vertrouwde watermolens aan de Hoge Kade. Ze dateerden uit de zestiende eeuw en waren niet meer weg te denken uit het landschap. De respectabele ouderdom kwam met gebreken en de wieken stonden vaker stil dan de bedoeling was. Steeds weer opgekalefaterd deden de molens echter over het algemeen wat ze moesten doen: de schepraderen in beweging zetten en op die manier het in de polder aanwezige overtollige water afvoeren naar de Waal.

In een wijde kring rond deze molens stonden in het bovengenoemde jaar niet minder dan 572 bomen.

Het polderbestuur, geconfronteerd met een probleem in de waterbeheersing, zag zich na wikken en wegen voor de volgende keus gesteld: de molens slopen of de bomen kappen. Wat was er aan de hand?

Een slecht jaar voor de boeren

Het polderbestuur telde in totaal zes leden: de voorzitter, de secretaris-penningmeester en vier heemraden. Zij waren verantwoordelijk voor de waterbeheersing in de polder. Dat betrof in eerste instantie alle weteringen, vlieten en sloten, maar daarnaast dienden ze ervoor te zorgen dat de wegen, kades, bruggen, heulen en molens in goede staat verkeerden. Tijdens de winter van 1866/67 vertoonden de molens hardnekkige gebreken zodat ze te weinig konden draaien. In combinatie met het natte winterweer leidde dat voor een langere periode tot een te hoge waterstand in de polder. Dat had grote gevolgen. Boze boeren riepen om het hardst dat ze niet eerder hadden meegemaakt dat de uitwatering zo beroerd had gewerkt. Ze maakten later in het jaar de balans op en stelden vast dat de meeste wintergewassen mislukt waren. Hun woorden klonken als een litanie: veel wintertarwe niet geoogst maar omgeploegd, veel winterrogge niet geoogst maar omgeploegd, veel wintergerst niet geoogst maar omgeploegd.¹

Het polderbestuur maakte overuren en trad in overleg met de bestuurders van de polders Sandelingenambacht, Rijsoord en Strevelhoek, waarna op een later moment ook nog contact gezocht werd met Heerjansdam. Op 27 februari 1867 werd voor het eerst vragenderwijs geopperd of de vervanging van de watermolens door een stoomgemaal niet de beste oplossing zou zijn voor de toekomst. Een snelle oplossing voor nu was er niet. In de loop van het jaar werd duidelijk dat er geen stoomgemaal gerealiseerd zou worden. Gebleken was dat de kosten een te groot obstakel waren en bovendien werd de noodzaak tot modernisering niet in elke polder even sterk gevoeld.

Een nieuwe winter stond voor de deur en de Ambachtse polderbestuurders konden alleen maar hopen op weinig mankementen en weinig neerslag. De voorzitter, Bastiaan van der Giessen, boer van de Waalneshoeve, kwam in een laat stadium op de proppen met een maatregel die naar zijn mening een positief effect zou kunnen hebben. Hij wees op artikel 14 van de politieverordening zoals vastgesteld in 1862, die luidde: *Niemand zal eenige opgaande boomen of ander houtgewas mogen planten op minder afstand van de polderwatermolens dan 200 ellen, de thans bestaande zullen onmiddellijk moeten*

Dit detail van de kadastrale kaart van IJsselmonde van 1848 toont de Ambachtse polder met de twee watermolens. De molens begonnen in deze periode steeds meer gebreken te vertonen waardoor de wateroverlast in de polder toenam. Nationaal Archief, toegangsnummer 4.VTHR, inventarisnummer 4154

worden uitgerooid, afgehakt en weggeruimd, zoodanig dat daarvan niets meer overig blijft. Moesten de molens niet ongehinderd kunnen profiteren van de windkracht en zou daarom dit artikel eindelijk niet eens gehandhaafd moeten worden? Het voltallig bestuur stemde daarmee in.² Een officiële bomentelling maakte duidelijk wat iedereen al min of meer wist. In een straal van tweehonderd meter (sinds de invoering van het metrieke stelsel stond een el gelijk aan een meter) rond de molens waren niet minder dan 572 bomen te vinden. Ze behoorden toe aan vier verschillende landeigenaars. Een van hen was zelf boer, de andere drie verpachtten hun grond.

Pleun Stehouwer, van de boerderij aan de Dorpsstraat naast het gemeentehuis, had de meeste op zijn land staan: 231. Op naam van Leendert Dupper, een rijke suikerraffinadeur uit Dordrecht die naam had gemaakt met zijn grote kunstverzameling, waren er 156 genoteerd. Een andere Dordtenaar, notaris Jan Hendrik Schultz van Haegen, kwam uit op 133 en zijn collega uit Zwijndrecht, notaris Wouter Dirk Nibbelink, had er heel wat minder maar toch altijd nog 52. Aangezien laatstgenoemde ook de functie van secretaris-penningmeester in het polderbestuur vervulde, deed zich het merkwaardig feit voor dat hij de landeigenaars in kwestie onder wie zichzelf, opdracht moest geven de bomen te laten verdwijnen. Voor 1 februari 1868 moest de kaalslag voltooid zijn.³

Van de Ambachtse watermolens zijn geen afbeeldingen overgebleven. Deze penseeltekening van Jacob van Strij betreft een wipmolen, het oudste type watermolen, in de omgeving van Smitshoek en dateert uit de achttiende eeuw. Dit soort wipmolens stonden ook in Ambacht. Het 'wippen' heeft betrekking op het schudden van de molen als het hard waaide. Collectie Rijksmuseum

De watermolens aan de Hoge Kade

Nadat de klus was geklaard bood het stukje polder rond de molens een vreemde aanblik. Het leek teruggeworpen in de tijd. Zo ongeveer moest de Zwijndrechtse Waard er uitgezien hebben na de herbedijking in 1332: zo leeg, zo kaal. Alleen ontbraken toen ook nog de watermolens; die waren immers pas veel later nodig, want met het verstrijken der jaren daalde de bodem steeds verder en begon de natuurlijke waterafvoer vaker te haperen. In de zestiende eeuw werd de hulp van twee watermolens ingeroepen die aan weerskanten van de kade een plek kregen.

De afstand tussen de Heul en de plaats van de molens

bedroeg 440 meter. Dat deel van de kade moest flink worden opgehoogd omdat de naastgelegen molenvliet als waterberging fungeerde. De naam Hoge Kade raakte vervolgens snel ingeburgerd. Indien nodig konden de schepraderen van de molens het water tot grote hoogte opstuwten waardoor de molenvliet opzwol tot een brede vaart. Bij de Heul was een sluisje dat op gepaste momenten opengezet kon worden waarna het overtollige water uitstroomde in de Waal. Het resterende deel van de kade, tussen de molens en de Paulusweg, was 260 meter lang. Het werd ongemoeid gelaten en kreeg als vanzelf de naam Lage Kade. Zowel de Lage Kade als de Hoge Kade waren smalle en onverharde polderwegen die gedurende grote delen van het jaar slecht begaanbaar waren.⁴

De watermolens waren van het type wipmolen. De molen rechts van de kade - gezien vanaf de Heul - heette de Grote Molen. Aan de linkerkant stond de Kleine Molen. Het verschil was kleiner dan de namen deden vermoeden. De molenroedes van de Grote Molen waren 26,70 meter lang, die van de Kleine Molen 24,35 meter.⁵ Wie tot boven in de molen klom, werd beloofd met een uitzicht over de gehele Waard. Het meest in het oog springend was wel het indrukwekkend lijnenspel van de talloze kavels vruchtbaar bouwland, land dat verdeeld was in stroken en blokken, kort en lang, klein en groot. Zo was het eeuwen terug allemaal bedacht en tot stand gebracht, in stukken opgedeeld

ROTTERDAM

SCHIEDAM

DELFTSHAVEN

Katendrecht

Charlois

MAAS

Lisselmonde

Krimpen a/d Lekk

DE LEKK

CHARLOISCHE POLDER

SMEETSLANDSCHE POLDER

RIDDERKERK

Ridderkerk

BINNENLANDSCHE POLDER

Barendrecht

BUITENLANDSCHE POLDER

OOST en WEST BARENDRECHT

Risoor

Hendrik Ido Ambacht

STREVELSHOEK en RISOO

SANDELINGEN AMBACHT

HENDRIK IDO AMBACHT

Heerjansdam

Heinenoord

Kijfhoek

KLEINE LINDT

HEER OUDELANDS AMBACHT

Heer Oudelands Ambacht

GROOTE LINDT

Groote Lindt

DORDRECHT

Puttershoek

Kadastrale kaart van 'den Zwijndrechtschen Waard, Oude Rieder Waard en het Land van Putten over de Maas', 1848. Nationaal Archief, toegangsnummer 4.VTHR, inventarisnummer 4154

Detail van een kaart gemaakt in 1722 door landmeter Abel de Vries van de heerlijkheid Ridderkerk. Ook een deel van Ambacht is op deze kaart te zien met onder andere de twee watermolens. De molenvliet herbergt hier wel heel veel water in vergelijking met de Waal. Dat moet wel een vertekening zijn van de werkelijkheid. Collectie Stadsarchief Rotterdam

en bij elkaar gehouden door de dijk. Binnendijks slingerden de Devel en de Waal: water dat beheerst werd. En buitendijks was er de altijd dreigende aanwezigheid van brede rivieren: water dat geweerd werd. De molenaars hadden overigens wel wat anders te doen dan van het uitzicht genieten. Net zo min als ze tijd hadden om gedurende werktijd te gaan vissen (iets wat ze blijkbaar

De Muizenka omstreeks 1910. Collectie Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht

wel eens deden want in hun taakbeschrijving werd het uitdrukkelijk verboden). Ze moesten de molens onderhouden en laten draaien als ze daar opdracht toe kregen. Daar ging het om. De tijd die overbleef dienden ze te besteden aan de waterlopen in de directe omgeving die schoon gemaakt en op de voorgeschreven breedte en diepte gehouden moesten worden. Verder vertoonde het wegdek van de Hoge en Lage Kade altijd wel kuilen en diepe sporen die ze geacht werden te verhelpen. Tussendoor mochten ze dan ook nog het onkruid uit het talud van beide kades verwijderen en in de winter was het zaak ervoor te zorgen dat het water rond de schepraderen ijsvrij werd gemaakt. Nee, ze zaten niet om werk verlegen.

Wel was het zo dat ze af en toe het werk moesten staken. Dan naderde een ruiter of voerman die al roepend en gebarend duidelijk maakte dat de wieden stilgezet moesten worden. Er waren paarden die de rondzwaaiende molenwieken als een groot gevaar zagen dat wel heel dichtbij kwam en bovendien ook nog eens van twee kanten. Door angst bevangen waren ze niet meer in de hand te houden en zetten het op een lopen. In het verleden had dat herhaaldelijk tot ongelukken geleid. Die moesten voorkomen worden en de molenaars hadden de opdracht, indien daartoe verzocht, een werkpauze in te lassen. Bij weigering konden ze een boete tegemoet zien.⁶

Het langverwachte stoomgemaal

De komst van een stoomgemaal was in 1867 op de lange baan geschoven. Het was elke daaropvolgende winter weer een kwestie van op hoop van zegen. Hielden de molens zich goed en bleef de hoeveelheid neerslag binnen de perken. Over eventuele positieve gevolgen van de bomenkap is niets bekend. Zoiets viel ook niet te meten.

Muizenka

Wie mag zich te midden van alle Ambachters een echte Ambachter noemen? Om verwarring en onenigheid te voorkomen zou ik een simpele voorwaarde willen stellen. Alleen degene die gewend is over Muizenka te spreken als het om de Hoge Kade gaat, krijgt deze eretitel toegekend. Veel zullen het er niet zijn.

Waarom dankt de Hoge Kade eigenlijk deze toenaam?

Een slecht jaar in de landbouw kon verschillende oorzaken hebben. Een muizenplaag was er een van. Onder andere in 1868 en 1873 brachten veldmuizen veel schade toe aan de wintergewassen. Ook richtten ze met hun gangenstelsels vernielingen aan in de weilanden, wat leidde tot een verminderde grasopbrengst en bij gevolg een flinke schadepost betekende voor de boeren.

De massale aanwezigheid van deze dieren deed zich verspreid in Ambacht voor, maar was op gezette tijden nergens zo zichtbaar als aan de Hoge Kade. Konden de muizen zich elders bij een langzame stijging van het grondwaterpeil tijdig uit de voeten maken, aan de Hoge Kade werden ze als het ware door het water overvallen. Hier dreven de molens op de meest onverwachte momenten het water naar de kruin van de kade, drong van onder de kade het kwelwater aan alle kanten de polder binnen en spoelde daarbij onverhoeds door gangen en holen waardoor alles wat daar rondliep begon te rennen naar de dichtstbijzijnde vluchtheuvel: de Hoge Kade.

De aanwezigheid van een kolonie kleumende kletsnatte veldmuizen op deze kade was een terugkerende bezienswaardigheid. Bij de verhalen die vervolgens de ronde deden, klonk al gauw de naam Muizenka. Die naam had wel iets en bleef hangen. Het is een naam die voor de echte Ambachters anno 2024 nog altijd springlevend is.

Het polderbestuur mocht dan een afwachtende houding aannemen, de behoefte aan een stoomgemaal bleef bestaan. Eind 1869 kwam naar buiten dat in samenspraak met het polderbestuur van Sandelingenambacht nogmaals gekeken

werd naar een gezamenlijke oplossing.⁷ Een hoopvol signaal, maar vervolgens werd er niets meer vernomen. Het benodigde geld vormde nog steeds een struikelblok. Aan de andere kant kostte ook het onderhoud aan de molens handenvol

Het Nederlandsch Koffiehuis van J.J. Zahn stond aan de Wijnstraat in Dordrecht ter hoogte van het Scheffersplein. Hier vond op 11 april 1879 de vergadering van de ingelanden van de Ambachtse polder plaats waar besloten werd een stoomgemaal te stichten. Het gaat om het tweede pand van links dat ten tijde van de foto, eind negentiende eeuw, is omgedoopt in café-restaurant Zahn. Collectie Regionaal Archief Dordrecht (RAD)

geld. In 1877 werd het herstelwerk aan beide molens voor het lopend jaar begroot op circa 820 gulden en de verwachting was dat het de komende jaren om hogere bedragen zou gaan.⁸ Er volgden twee natte winters die voor zoveel schade aan de wintergewassen zorgden dat de maat voor velen nu vol was. Het polderbestuur schreef een vergadering uit waar de ingelanden - de grondeigenaars - konden stemmen over het voorstel van het bestuur om ter verbetering van de waterafvoer over te gaan tot de stichting van een stoomgemaal op de plek waar de Kleine Molen stond. Deze belangrijke bijeenkomst vond plaats op vrijdag 11 april 1879 om 12.00 uur in het Nederlandsch Koffiehuis van J.J. Zahn in Dordrecht. Aangezien nogal wat ingelanden in Dordrecht woonachtig waren, was de keus voor de stad als vergaderplaats niet zo vreemd. Het aantal stemmen per persoon verschilde. Het kwam overeen met het aantal hectaren dat iemand bezat. Jonkvrouw Hendrika Susanna Petronella Johanna Walkart stond met 37 hectaren aan de top en telde daarmee voor 37 stemmen. De uitslag was overweldigend: 404 voor en slechts 3 tegen.⁹

Het bestuur kreeg opdracht het besluit uit te voeren en ging aan de slag. Voorzitter was sinds kort Pieter Stehouwer, de zoon van eerdergenoemde Pleun Stehouwer. Cornelis van der Giessen, die zijn vader Bastiaan had opgevolgd, was een van de heemraden. En dan was er nog Wouter Dirk Nibbelink, sinds jaar en dag optredend als secretaris-penningmeester, voor wie in de komende maanden een hoofdrol was weggelegd. Een geboren, getogen en ook nog eens prominente Ambachter die zijn vader in 1830 was opgevolgd als burgemeester; in die hoedanigheid werd hij automatisch gebombardeerd tot voorzitter van het polderbestuur. Twee jaar later nam hij ook het notarisambt van zijn vader over. In 1835 werd echter van hogerhand besloten dat Hendrik-Ido-Ambacht niet langer als notariële standplaats dienst mocht doen.¹⁰ Wilde Nibbelink toch als notaris werkzaam blijven, dan was een verhuizing noodzakelijk. Hij trad terug als burgemeester en zette zijn notarispraktijk in Zwijndrecht voort. Wel bleef hij lid van het polderbestuur, niet langer als voorzitter, maar als secretaris-penningmeester. Nu, in 1879, was hij 77 jaar. Nog altijd notaris en nog altijd lid van het polderbestuur en niet van plan om het rustig aan te doen.

Voordat het besluit viel, was hij al met de voorbereidingen begonnen en had een ingenieur, bouwkundige en toezichthouder gecontracteerd die de onderneming moesten voorbereiden en begeleiden. Ze hadden onderzoek gedaan en een rapport geschreven dat aan de ingelanden was voorgelegd. Ze vervaardigden tekeningen en schreven bestekken op basis waarvan de aanbesteding kon plaatsvinden. Nibbelink beseftte dat het zaak was de klus voor de winter te klaren en zette de vaart erin. De aanbesteding vond plaats op woensdag 14 mei 1879 om 12 uur in de herberg van Joost Pieterman in Zwijndrecht. Het was voor hem een thuiswedstrijd. Hij woonde aan het Veerplein en de herberg bevond zich daar ook, op de hoek van de Ringdijk. Het polderbestuur was die dag vertegenwoordigd door Stehouwer, Van der Giessen en Nibbelink. Voor het maken van de gebouwen ten behoeve van het stoomgemaal hadden zich 8 gegadigden gemeld. Het werd toegewezen aan de laagste

Aankondiging van de aanbesteding van het stoomgemaal in de *Dordrechtsche Courant* van 27 april 1879. Collectie Regionaal Archief Dordrecht (RAD)

inschrijver, aannemer Cornelis van der Wiel uit Dubbeldam, voor een bedrag van 11.859 gulden. Voor het leveren, stellen en in goede werking opleveren van een stoomwerktuig waren 11 kandidaten. Het ging zonder dat daarvoor een verklaring gegeven werd niet naar de laagste, maar naar de op een na laagste inschrijver, te weten de firma Gebroeders Schutte

Dit schilderij van J.A. Stok geeft een mooie sfeerimpressie van de Hoge Kade ten tijde van het stoomgemaal. Links de machinistenwoning, daarachter het gemaal met de schoorsteen. De langwerpige gevelsteen draagt een onleesbare naam die echter wel bekend is: W.D. Nibbelink. Collectie Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht

Kaart waarop de locatie van zowel de molens als het geplande stoomgemaal zijn weergegeven, 1879. Collectie Regionaal Archief Dordrecht (RAD)

uit Amsterdam, voor een bedrag van 9.500 gulden. De handtekeningen werden gezet en vanaf dat moment waren Van der Wiel en Schutte gebonden aan de eisen zoals in de bestekken verwoord. Een van die eisen was dat de oplevering binnen een half jaar, dus uiterlijk 14 november, moest plaatsvinden.¹¹

De voorbereidende werkzaamheden op de bouwplaats begonnen op 1 juni met de sloop van de Kleine Molen. Daarna kon met de bouw gestart worden, spoedig gevolgd door het leggen van de eerste steen op 19 juli, een eer die aan Nibbelink was toebedeeld. In zijn toespraak sprak hij de verwachting uit dat het stoomgemaal een einde ging maken aan de problemen met het overvloedige water.¹²

In de weken daarna was de voortgang op de bouwplaats goed te volgen. Wat er ondertussen in Amsterdam gebeurde was minder duidelijk. Eind augustus informeerde Nibbelink bij de Gebroeders Schutte hoe het ermee stond en drong aan op nakoming van de afspraken. Zij lieten weten hun uiterste best te zullen doen en gaven aan de werklieden een premie in het vooruitzicht te hebben gesteld bij realisatie van een tijdige levering en ingebruikname. Deze aansporing had er zelfs toe geleid dat in ploegendienst gedurende bijna twee weken dag en nacht was gewerkt aan het voor Ambacht bestemde stoomwerktuig. Hoewel Nibbelink deze actie wel gewaardeerd zal hebben, moet hij toch ook beseft hebben dat het voor Schutte een moeilijke zaak was de afspraak na te komen. Het maakte hem er niet geruster op.¹³ In september ging het bestuur over tot de aanbesteding van de benodigde steenkolen. De opdracht tot levering van 1200 hectoliter kolen ging naar de Dordtse firma M.J. Masion en Zonen.¹⁴

Intussen begonnen de ingelanden zich te roeren. Kwam het allemaal wel goed? Na twee slechte winters wilden ze eindelijk

wel eens verzekerd zijn van een goede waterhuishouding en zoals het er nu voor stond had de polder slechts de beschikking over één kreupele molen.

Op 22 oktober werd met de levering van stoomketel, scheprad, as, wiel en toebehoren duidelijk dat er iets stond te gebeuren. Een dag later liet Nibbelink weten de eerste termijn van de aannemingssom te zullen voldoen, waarbij hij tegelijkertijd wees op het regenachtige weer en de hoge waterstand in de polder. Er was haast geboden. Het bericht dat de stoommachine pas in de tweede week van november zou volgen, was voor Nibbelink een grote teleurstelling. Hem was ter ore gekomen dat de monteurs daarna zeker nog drie weken nodig hadden om alles op te bouwen en te stellen. Daarmee was de opleverdatum van 14 november vrijwel zeker onhaalbaar. Hij maakte de Gebroeders Schutte duidelijk dat het hem niet zinde en gaf aan dat hij vanwege de vertraagde oplevering conform de aannemingsovereenkomst een boete ging eisen. Problemen met de luchtpomp en ketel zorgden op 6 december voor nog meer uitstel. De monteurs durfden zich niet eens aan een nieuwe prognose te wagen. Er dreigde een onhoudbare toestand. Een meevaller was dat de waterstand in december goed bleef. Toen men in de week voor kerst het proefdraaien wilde starten, vroom het zo hard dat om die reden besloten werd tot uitstel naar 27 december. Aanvankelijk was de werking niet optimaal. Er bleek onvoldoende stoom en de machine moest elke twee uur stilgezet worden. Begin januari kwam dan het bericht dat de kinderziektes voorbij waren en dat het stoomgemaal goed draaide. Iedereen kon opgelucht ademhalen. Zonder enige vorm van ceremonie werd het vervolgens in gebruik genomen.¹⁵

In de zomer van 1880 kreeg het verhaal van het stoomgemaal nog een staartje. Volgens afspraak ging Nibbelink een half jaar

•• Ter wederlegging van in omloop zijnde of geweest zijnde geruchten, omtrent de niet goede oplevering en afwerking van het STOOMGEMAAL voor den Polder HENDRIK-IDO-AMBACHT, verklaart door deze het bestuur van voormelden Polder, dat zoowel door den aannemer der gebouwen, den heer C. VAN DER WIEL te Dubbeldam, als door de aannemers der machine, de heeren GEBR. SCHUTTE te Amsterdam, tot volkomen genoegen van voormeld bestuur, aan alle hunne verplichtingen met hunne respectieve aannemingen voortvloeiende, is voldaan, en zij dan ook, benevens de heeren P. A. KOREVAAR, Civiel Ingenieur te Vrijenban, A. VISSER Kz., Hoofdopzichter te Zwijndrecht, en A. LABRIJN, Opzichter te Meppel, als belast met de directie voor de daarstelling van het Stoomgemaal, dank verdienen voor de gezamenlijke toewijding tot het in volkomen goede orde daarstellen en opleveren van voormeld stoomgemaal.

Hendrik-Ido-Ambacht, den 29 October 1880.
De Polderschout,
P. STEHOUWER Pzn.
De Secretaris-Penningmeester,
W. D. NIBBELINK.

Tien maanden na de oplevering van het stoomgemaal was het blijkbaar nodig dit bericht in de *Dordrechtsche Courant* van 31 oktober 1880 te laten verschijnen. Collectie Regionaal Archief Dordrecht (RAD)

na inwerkingstelling van het gemaal over tot betaling van de laatste termijn. En hij hield woord: er werd een boetebedrag in mindering gebracht vanwege te late oplevering. Een en ander leidde niet alleen tot spoedoverleg tussen fabrikant en klant, maar tegelijkertijd sijpelden ongenoegens over een gebrekkige afwerking en oplevering naar buiten, die uitgroeiden tot een ware geruchtenstroom. Achter de schermen werden de plooiën tussen Schutte en Nibbelink gladgestreken en op 29 oktober 1880 maakte het polderbestuur door middel van een krantenbericht duidelijk dat de geruchten onjuist waren en dat zowel aannemer Van der Wiel als aannemer Schutte tot algehele tevredenheid hun werkzaamheden hadden voltooid.¹⁶ De Grote Molen bleef het stoomgemaal nog een tijdje gezelschap houden. Hij werd uiteindelijk op 22 juli 1881 voor de sloop verkocht aan timmerman Adrianus van der Plaat en metselaar Leendert van Daalen, beiden woonachtig in Hendrik-Ido-Ambacht.¹⁷ En niemand miste de molen toen hij eenmaal verdwenen was, zo snel was het oude vergeten en het nieuwe vertrouwd geraakt.

Eindnoten

- ¹ Regionaal Archief Dordrecht (RAD), toegang 1036, inventarisnummer 3970.
- ² RAD, toegang 730, inventarisnummer 405.
- ³ RAD, toegang 730, inventarisnummers 473 en 474.
- ⁴ L.F. Teixeira de Mattos, *De Waterkeeringen, Waterschappen en Polders van Zuid-Holland*, deel VI ('s Gravenhage, 1920), blz. 224 - 227.
- ⁵ Zie <https://www.molendatabase.nl/molens/ten-bruggencate-nr-02766-b> en <https://www.molendatabase.nl/molens/ten-bruggencate-nr-02766-c>
- ⁶ RAD, toegang 150, inventarisnummer 4093.
- ⁷ Bericht in het *Bijvoegsel van de Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 11 december 1869.
- ⁸ RAD, toegang 730, inventarisnummer 456.
- ⁹ RAD, toegang 730, inventarisnummer 477.
- ¹⁰ In 1882 vierde Nibbelink zijn vijftigjarig jubileum als notaris. *Dordrechtsche Courant*, 18 augustus 1882.
- ¹¹ RAD, toegang 730, inventarisnummer 475.
- ¹² Verslag van de eerstesteeenlegging in de *Dordrechtsche Courant*, 20 juli 1879.
- ¹³ RAD, toegang 730, inventarisnummer 475.
- ¹⁴ RAD, toegang 730, inventarisnummer 478.
- ¹⁵ RAD, toegang 730, inventarisnummer 475.
- ¹⁶ *Dordrechtsche Courant*, 31 oktober 1880.
- ¹⁷ RAD, toegang 730, inventarisnummer 480.

Foto van de viersprong, gemaakt vanuit de Vrouwgelenweg met rechts de Paulusweg; de afslag naar links leidt naar de Krommeweg terwijl de Lage Kade via een slingerbeweging richting stoomgemaal gaat dat op de achtergrond te zien is, circa 1920. Collectie Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht

Colofon

'Swindregt were', een naam die naast 'Swijndregt were' al eeuwen geleden gebruikt werd voor de Zwijndrechtse waard, is het blad van het *Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht* en de *Historische Vereniging Zwijndrecht*.

Het periodiek verschijnt twee maal per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden

Redactie Hendrik -Ido-Ambacht

drs. W.Schneider, Marianne Monden-Groeneweg

Redactieadres

Ary Schefferlaan 14

3343 DN Hendrik -Ido-Ambacht

e-mail

willemschneider1@gmail.com

Redactie Zwijndrecht

M.M. de Jongh MA, drs. C.L. van der Leer

Redactieadres

Kievitstraat 19

3334 TG Zwijndrecht

e-mail

SW-redactie@swaen.org

Secretariaat Historisch Genootschap Hendrik -Ido-Ambacht

Vestigingsadres

'Oudheidkamer Den Brommert'

Dorpstraat 84

3342 BD Hendrik -Ido-Ambacht

telefoon 078 -6815905

e-mail

info@historhia.nl

Historische Vereniging Zwijndrecht

Vestigingsadres

'Ouheidkamer De Vergulde Swaen'

Rotterdamseweg 53-55

3332 AC Zwijndrecht

telefoon 078 -6125681

e-mail

info@swaen.org

Correcties

Irene Mensink

Vormgeving

Ronald Meekel, same-d

Productie

Tinto Media, Hendrik -Ido-Ambacht

De verkoopprijs van losse nummers € 5,00

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam geplaatste artikelen.

© Redactie blad en de auteur. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke andere manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie en auteur. Na toestemming moet de bron vermeld worden.

ISSN: 22150439

Achterzijde omslag:

Zicht op de Waalneshoeve en omgeving in 1969. Duidelijk te zien is het dwarsdeel, waar ook het woongedeelte zich bevindt, met de daaraan vastliggende schuur. Daar tegenover is een tweede schuur gelegen

De Waalneshoeve halverwege de vorige eeuw. Collectie Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht

Het woongedeelte van de Waalneshoeve eind jaren zestig. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

